

“Je bent pas echt religieus wanneer je ervoor kiest”

Hoe niet-religieuze jongeren zich verhouden tot de religieuze ander nadat zij op uitwisseling zijn geweest in Zuid-Amerika.

Naam: Hester Vink

Studentennummer: 2796694

Opleiding: Religie en Samenleving

Beoordelaars: Erik Meinema en Cok Bakker

Datum: 26-1-2022

Inhoudsopgave

Abstract	3
Inleiding.....	4
Achtergrond.....	7
Theoretisch kader.....	8
Literatuur over interculturele uitwisselingen.....	14
Methode.....	18
Hoofdstuk 1 – Uitwisselingen en AFS.....	22
De geschiedenis van uitwisselingsorganisaties.....	23
De geschiedenis en missie van AFS.....	24
Uitvoering AFS-missie.....	27
AFS en religie.....	34
Hoofdstuk 2 – Wat is religie volgens de AFS-deelnemers?.....	38
De religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond van de jongeren.....	39
Hoe beschrijven de jongeren religie in hun gastland?.....	40
Wat zegt die beschrijving over hun definitie van religie?.....	49
Conclusie.....	52
Hoofdstuk 3 – Religie praktiseren.....	54
Ervaring met religieuze praktijken.....	54
Meedoen met religieuze praktijken.....	62
Conclusie.....	66
Hoofdstuk 4 – Reflectie op religie en cultuur.....	69
Verandering ten opzichte van andere culturen.....	70
Verandering ten opzichte van een andere religie.....	72
Verskil tussen religie in gastland en Nederland.....	77
Bijdrage aan de missie van AFS.....	79
Conclusie.....	80
Conclusie.....	83
Bibliografie.....	88

Abstract

Deze scriptie onderzoekt de houding van niet-religieuze Nederlanders die op uitwisseling zijn geweest tegenover religieuze mensen in hun gastland en in Nederland. Er bestaat al onderzoek naar religieuze jongeren in Nederland en naar de overeenkomsten en verschillen tussen Nederlandse jongeren met verschillende religies. Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar de houding van niet-religieuze Nederlandse jongeren naar religieuze mensen. Dit onderzoek doet een poging deze houding aan het licht te brengen door jongeren te bestuderen die een periode in een Zuid-Amerikaans land hebben gewoond waarbij zij religie op een andere manier hebben ervaren dan in Nederland. Deze niet-religieuze jongeren doen een poging om de niet-religieuze ander te begrijpen, maar zien hen toch vooral als religieus omdat dat deel is van hun achterlopende cultuur. Ze zien hun gastland als veel religieuzer dan Nederland, maar vinden religieuze Nederlanders veel authentiekere religieus dan de religieuze mensen in dat gastland. Nederlandse religieuzen hebben volgens hen namelijk bewust gekozen voor die religie. Dit lijkt voort te komen uit een *protestant bias* waardoor religie voor hen vooral te maken heeft met geloven.

Inleiding

Elk jaar gaan er zo'n 10 000 jongeren op uitwisseling met de organisatie AFS Interculturele Uitwisselingen.¹ Het grootste deel daarvan zijn middelbare scholieren die een jaar lang van huis gaan om erachter te komen hoe het is om in een ander land met een andere cultuur en taal te leven.² Jongeren die aan zo'n uitwisseling hebben meegedaan geven vaak aan dat ze veel geleerd hebben van hun ervaring en erdoor gegroeid zijn. Volgens de organisatie zelf creëren ze wereldburgers die door hun uitwisseling meer begrip leren krijgen voor andere culturen en daarmee bijdragen aan een rechtvaardige en vreedevolle wereld.³

Wanneer er onderzoek wordt gedaan naar het effect van deze uitwisselingen ligt de focus vrijwel altijd op het vervaardigen van interculturele vaardigheden. Het brede begrip 'cultuur' wordt veel gebruikt, maar er wordt weinig ingegaan op de verschillende aspecten van dit begrip. Er wordt in de literatuur bijvoorbeeld weinig gezegd over religie.⁴ Religie is overal in de wereld aanwezig en het kan daarom niet anders dan dat de meeste uitwisselingsstudenten tijdens hun uitwisseling te maken krijgen met een religie waar ze niet of minder goed bekend mee zijn. Deze uitwisselingen kunnen daarom inzicht geven in de manier waarop jongeren omgaan met een andere religie dan die waar zij bekend mee zijn. Zoals Daan Beekers aangeeft kunnen we veel leren van religieuze groepen en hoe ze met elkaar omgaan wanneer we ze op een vergelijkende manier onderzoeken.⁵ Zijn vergelijkend onderzoek naar jonge moslims en christenen in Nederland laat bijvoorbeeld

¹ AFS, 2019 Annual Report, <https://afs.org/about-afs/#afs-nav-annual-report>.

² AFS staat oorspronkelijk voor American Field Service, maar wordt nu alleen nog als AFS (dus niet als afkorting) gebruikt

³ "Over AFS," AFS, bezocht op 16-5-2021, <https://afs.nl/over-afs/#afs-nav-missie-en-waarden>.

⁴ Ik bedoel hier bijvoorbeeld Milton Bennett, Irvine Clarke et al., Julie Mathews-Aydinli en Benjamin Hadis, die ik bespreek onder mijn theoretisch kader.

⁵ Daan Beekers, "Introduction: Toward a Comparative Anthropology of Muslim and Christian Lived Religion," *Social Analysis* 64, nr. 1 (2020): 105.

zien dat er gelijkenissen zijn tussen beide groepen bij hun zoektocht naar persoonlijke vroomheid, onder andere als het gaat om innerlijke overtuiging, zelfreflectie en toewijding.⁶

Onderzoek over Nederlandse jongeren en religie, zoals dat van Beekers, laat over het algemeen nog twee belangrijke aspecten buiten beschouwing.⁷ Het onderzoek beperkt zich vaak tot religie binnen Nederland, en beperkt zich tot religieuze jongeren. Onderzoek over hoe jongeren zich verhouden tot religie buiten Nederland en onderzoek over hoe niet-religieuze jongeren zich verhouden tot religie blijven uit. Dit zijn aspecten die ik met dit onderzoek juist wil belichten. In Nederland is een groot deel van de jongeren niet religieus en omdat Nederland een sterk gesecculariseerde samenleving is, komen zij hier niet zo vaak mee in aanraking. Juist deze niet-religieuze jongeren moeten onderzocht worden binnen de religiewetenschappen. Zij blijven onzichtbaar voor religiewetenschappen omdat ze niet religieus zijn. Maar als we in acht nemen dat religie een arbitraire, historisch ontwikkelde categorie is en geen universele categorie,⁸ wordt duidelijk dat we in de religiewetenschappen juist ook voorbij die categorie moeten kijken, en dus juist geïnteresseerd moeten zijn in niet-religieuze jongeren. Hoe deze niet-religieuze jongeren omgaan met en denken over religie en religieuze mensen in hun gastland kan ons meer leren over hoe de categorie “religie” beleefd en gebruikt wordt door niet-religieuze jongeren, en hoe zij in interactie met religieuze mensen “religie” interpreteren en daarmee omgaan. Zulk onderzoek vertelt ons dus niet alleen meer over deze interactie, maar ook over de concepten van niet-religieuze mensen – in dit geval jongeren. Ik onderzoek dit door te kijken

⁶ Daan Beekers, “Pedagogies of piety: Comparing young observant Muslims and Christians in the Netherlands,” *Culture and Religion* 15, nr. 1 (2014): 91.

⁷ Naast Daan Beekers is een andere auteur op dit gebied Monique Van Dijk-Groeneboer, *Handboek jongeren en religie: katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland*, (Almere: Parthenon, 2010).

⁸ Zie bijvoorbeeld Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

hoe jongeren omgaan met religie wanneer ze een langere periode in een land wonen waar religie over het algemeen meer aanwezig is dan in Nederland, zoals Colombia en Argentinië. De meeste deelnemers van AFS zijn niet-religieus, daarom kan deze organisatie ons inzicht geven in hoe niet-religieuze jongeren zich verhouden tot religieuze mensen in hun gastland en in Nederland. De onderzoeksvraag van deze scriptie is daarom: *Hoe verhouden niet-religieuze Nederlandse jongeren, die met AFS op uitwisseling zijn geweest, zich tot de religieuze tradities van hun gastland?*

Ik zal dit onderzoeken aan de hand van een aantal deelvragen. In hoofdstuk 1 beantwoord ik de vraag: Hoe probeert AFS in de praktijk hun doel van de door hen verzorgde uitwisselingen te bereiken? Dit hoofdstuk beschrijft de geschiedenis en de daaruit voortgekomen missie van AFS en legt uit hoe zij deze missie in de praktijk proberen te bereiken. Hoofdstuk 2 beantwoordt de vraag: Hoe beschrijven jongeren de religieuze traditie van hun gastland? De focus van dit hoofdstuk ligt op de eigen beschrijving van de jongeren van religie in hun gastland en wat deze beschrijving zegt over hun concept van religie. Wat is volgens hen wel of niet religieus en wat viel hen op? Dit is belangrijk omdat er verschillende definities bestaan van de categorie religie zowel binnen Nederland als daarbuiten en dit heeft invloed op hun verhouding tot religie. Vervolgens zal in hoofdstuk 3 de focus liggen op de praktijk met de vraag: Wat zegt de overweging van de jongeren om wel of niet mee te doen aan religieuze praktijken over hun houding naar religieuze mensen? Dit hoofdstuk behandelt hun participatie in verschillende religieuze praktijken en hun redenen om wel of niet mee te doen hieraan en geeft daarmee inzicht in hun ideeën over religie. Als laatste beschrijft hoofdstuk 4 het effect van de uitwisseling aan de hand van de vraag: Welk effect heeft hun uitwisseling volgens de jongeren gehad op hun ideeën over religie in hun gastland en in Nederland? Dit hoofdstuk gaat in op de veranderingen die de jongeren wel of niet denken te

hebben doorgemaakt omtrent religie en bespreekt of dit volgens hen alleen geldt voor religie in het gastland of ook voor religie in Nederland.

Achtergrond

Er is een gebrek aan onderzoek over Nederlandse jongeren en religie. Onderzoek binnen dit thema, bijvoorbeeld van Daan Beekers, beperkt zich tot de verschillen en overeenkomsten tussen christelijke en islamitische jongeren in Nederland en hoe zij omgaan met de seculiere samenleving als minderheid vanwege hun religiositeit.⁹ Verder is er ook onderzoek gedaan naar de religiositeit van Nederlandse jongeren door Monique van Dijk-Groeneboer. Zij beschrijft in haar boek “Handboek jongeren en religie” wat we weten over jongeren en religie in Nederland.¹⁰ Hierbij ligt de focus op christelijke en islamitische jongeren. Ze beschrijft onder andere de inhoud van het geloof van jongeren van nu en hoe religieus jongerenwerk zich kan aanpassen naar de behoefte van religieuze jongeren in Nederland. Wat dit boek nog mist en de auteur zelf ook als zodanig benoemt is de betekenis die jongeren zelf geven van religieus en/of gelovig zijn en wat het betekent om je hiermee bezig te houden. In hoofdstuk twee van mijn onderzoek ga ik daarop in door uit te zoeken hoe de jongeren religie omschrijven en wat voor betekenis zij daaraan geven.

Verder wordt er volgens Beekers veel onderzoek gedaan naar specifieke religies en nog maar heel weinig vergelijkend onderzoek tussen verschillende religieuze groepen.¹¹ Beekers geeft aan dat we veel informatie mislopen door dit vergelijkend onderzoek uit de weg te gaan.

Wanneer we dit wel doen en we kijken naar religies binnen een bepaald sociaal framework

⁹ Daan Beekers, “Pedagogies of piety: Comparing young observant Muslims and Christians in the Netherlands,” *Culture and Religion* 15, nr. 1 (2014).

¹⁰ Monique Van Dijk-Groeneboer, *Handboek jongeren en religie: katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland*, (Almere: Parthenon, 2010).

¹¹ Daan Beekers, “Introduction: Toward a Comparative Anthropology of Muslim and Christian Lived Religion,” *Social Analysis* 64, nr. 1 (2020): 105.

kunnen we volgens Beekers veel leren over de manieren waarop verschillende religieuze groepen omgaan met dezelfde sociale omstandigheden, zoals bijvoorbeeld binnen een overwegend seculiere samenleving als in Nederland. Om hieraan bij te dragen heeft Beekers zelf onderzocht hoe christelijke en islamitische jongeren in Nederland omgaan met een leven als religieus persoon in een seculiere samenleving. Zo geeft hij aan dat christelijke jongeren in Nederland proberen zich duidelijk neer te zetten naast hun seculiere medebevolking, terwijl jonge moslims in Nederland juist proberen zoveel mogelijk te laten zien dat ze niet zo anders zijn.¹² Hoewel mijn eigen onderzoek geen vergelijking maakt tussen jongeren met verschillende religieuze achtergronden ben ik van mening dat, zeker in een seculier land als Nederland, de groep niet-religieuze mensen net zo belangrijk is om te bestuderen. Er zijn in Nederland namelijk veel jongeren die zichzelf als niet-religieus beschouwen. In 2020 was dit volgens het CBS meer dan 60 procent van de jongeren.¹³ Aangezien religie wel aanwezig is in Nederland en in de rest van de wereld is het vreemd dat er weinig tot geen literatuur bestaat over deze jongeren en hun gedachten over religie(s). Mijn onderzoek kan daarom bijdragen aan dit veld, door te verkennen hoe niet-religieuze jongeren zich gedragen in een samenleving waarbij religie meer aanwezig is dan zij gewend zijn.

Theoretisch kader

In dit onderzoek komen een aantal relevante thema's naar voren; te beginnen met het belang van participatie in religieuze activiteiten of rituelen. De jonge uitwisselingsstudenten zou je kunnen zien als amateur antropologen, omdat zij participeren in een andere samenleving dan die waar zij in zijn opgegroeid en leren voornamelijk ter plekke hoe (en

¹² Daan Beekers, "Introduction: Toward a Comparative Anthropology of Muslim and Christian Lived Religion," *Social Analysis* 64, nr. 1 (2020): 106.

¹³ "Religie in Nederland," CBS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/religie-in-nederland?onepage=true#c-3--Religieuze-betrokkenheid-naar-achtergrondkenmerken>

soms ook waarom) dingen op een bepaalde manier gedaan worden in die samenleving. Zij staan daarom ook continu voor de keuze om wel of niet mee te doen aan verschillende dingen, ook op religieus vlak. Kim Knibbe et al. hebben onderzoek gedaan naar de invloed van participeren bij het onderzoeken van een ritueel. Zij schrijven hierover dat meedoen voor drie dingen zorgt.¹⁴ Ten eerste vergroot deelname van de onderzoeker zijn begrip van de betekenis van het ritueel, ten tweede zorgt de deelname van de onderzoeker ervoor dat andere deelnemers het gebruik/ritueel actief gaan interpreteren en ten derde zorgt actieve deelname door de onderzoeker aan de interpretatie van de praktijk tijdens en na het ritueel voor meer begrip over het proces van betekenis geven.¹⁵ In mijn onderzoek kijk ik of dit ook te zien is bij de geïnterviewde jongeren en of er een verschil is tussen de jongeren die ervoor kozen wel en de jongeren die ervoor kozen niet mee te doen aan bepaalde praktijken.

De keuze om wel of niet te participeren in iets kan ook worden beïnvloed door gewoontes, ook wel '*habitus*' genoemd door Marcel Mauss.¹⁶ Hij schrijft dat onze manieren om ons lichamelijk te uiten en bewegen zijn ingebed in sociale en culturele patronen. Voorbeelden hiervan zijn de manier waarop we eten, lopen, elkaar begroeten en liefde uiten, maar ik pas dit ook toe op hoe wij lichamelijk reageren op een religieus beeld, gebouw of gebed. Hij laat zien dat wat wij de normale manier vinden om dingen te doen sterk is beïnvloed door onze cultuur. Het is te verwachten dat de jongeren die ik voor dit onderzoek geïnterviewd heb in hun gastland te maken hebben gehad met andere soort *habitus* dan zij vanuit Nederland gewend waren. In hoofdstuk 3 zal ik daar verder op ingaan en zal ik ook kijken of dit hen er bewust of onbewust van weerhouden heeft om aan bepaalde religieuze praktijken mee te

¹⁴ Kim Knibbe, Marten van der Meulen en Peter Versteeg, "Why Participation Matters to Understand Ritual Experience," *Fieldwork in Religion* 6, nr.2 (2012): 116.

¹⁵ Ibid., 118.

¹⁶ Kathleen Coessens en Stefan Östersjö, "Habitus and the Resistance of Culture," in *Artistic Experimentation in Music: An Anthology*, eds. Darla Crispin en Bob Gilmore (Leuven: University Press, 2014), 335.

doen en hoe zij hierover denken, of dat zij misschien wel een nieuwe gewoonte aan hebben kunnen nemen.

Wel of niet participeren en de reden hiervoor zegt iets over de manier waarop iemand naar een cultuur en samenleving kijkt en in hoeverre iemand zich daarop kan en wil aanpassen.

Wilson Bennett heeft hier veel onderzoek naar gedaan en noemt dit interculturele gevoeligheid. Zijn theorieën hierover worden regelmatig gebruikt in onderzoek naar de impact van internationale uitwisselingen op mensen. Daarom vind ik het belangrijk deze theorie te benoemen en uit te leggen hoe ik deze op mijn eigen manier toepas op dit onderzoek. Bennett beschrijft zes verschillende stadia van interculturele gevoeligheid. Hij heeft een model ontworpen waarmee je kunt bepalen in welk stadium iemand zit: het Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS).¹⁷ In dit model worden zes stadia beschreven, waarvan de eerste drie, ontkenning, verdediging en minimalisatie, etnocentrisch zijn en de laatste drie, acceptatie, adaptie en integratie, beschreven worden als etnorelativistisch. Met ontkenning wordt bedoeld dat men nooit in aanraking is gekomen met duidelijke culturele verschillen en daarom geen beschrijving heeft voor dit fenomeen.¹⁸ Het tweede stadium, verdediging, heeft te maken met het tegengaan van alles dat voelt als een bedreiging van het eigen wereldbeeld.¹⁹ De derde, minimalisatie, beschrijft mensen die verschillen tussen culturen onderschrijven, maar deze wegzetten als niet belangrijk of in de weg staand van goede communicatie.²⁰ Mensen in dit stadium geloven vaak dat alle mensen in de kern gelijke normen en waarden hebben. Voor mij valt hier ook onder dat mensen vaak denken dat iedereen hetzelfde concept van religie heeft. Dit is volgens Bennett de meest

¹⁷ Milton J. Bennett, "A developmental approach to training for intercultural sensitivity," *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986).

¹⁸ *Ibid.*, 182.

¹⁹ *Ibid.*, 183.

²⁰ *Ibid.*, 183-184.

intercultureel gevoelige van de drie ethnocentrische stadia, maar zorgt volgens hem niet voor het interculturele begrip dat deze mensen zeggen te hebben, omdat men aanneemt dat onder die culturele verschillen iedereen hetzelfde is. Het vierde stadium, acceptatie, beschrijft mensen die verschillen in culturele waarden onderschrijven, accepteren en respecteren.²¹ Mensen die in het vijfde stadium zitten, adaptatie, kunnen zich in bepaalde, tijdelijke, situaties verplaatsen in andere wereldbeelden en van hieruit contact leggen met mensen met een ander wereldbeeld.²² Het laatste stadium, integratie, beschrijft Bennett als een stadium waarin mensen niet alleen proberen in te beelden hoe mensen met een ander wereldbeeld denken, maar continue bezig zijn met het proces zichzelf aan te passen aan waargenomen verschillen. Zo iemand kan bijvoorbeeld een bepaalde situatie beoordelen vanuit verschillende wereldbeelden.²³

Hoewel Bennett's framework draait om cultuur en niet om religie, en hij uitgaat van een progressieve lijn van interculturele vaardigheid (een aanname waar vraagtekens bij te plaatsen zijn), is het onderscheid van stadia die hij noemt goed bruikbaar om de verschillende manieren waarop de jongeren zich kunnen verhouden tot religieuze mensen in hun gastland in kaart te brengen.

Verder kijk ik naar de manier waarop de jongeren religie beschrijven. Religie kan op vele manieren beschreven worden en ook de jongeren die ik voor dit onderzoek geïnterviewd heb zijn hier niet eenduidig over. Birgit Meyer zegt dat religie concreet wordt door mensen, hoe zij dingen doen en objecten gebruiken.²⁴ Deze kijk op religie staat in contrast met de

²¹ Milton J. Bennett, "A developmental approach to training for intercultural sensitivity," *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 184.

²² Ibid., 185.

²³ Ibid., 186.

²⁴ Birgit Meyer, "Mediation and the Genesis of Presence: Towards a Material Approach to Religion" (oratie, Universiteit Utrecht, 2012), 7.

manier waarop in Europa vaak naar religie wordt gekeken, waarbij innerlijk geloof als meest belangrijk wordt gezien en al het andere daar secundair aan is. Talal Asad omschrijft dit fenomeen in *Genealogies of Religion*,²⁵ en Birgit Meyer beschrijft²⁶ dit wel als de *protestant bias*: “A mentalistic understanding of religion, according to which religions prioritizing ‘outward’ expressions and forms stand intellectually and morally lower than those valuing above all content, meaning and inner feelings.”²⁷ Het bestuderen en beschrijven van het concept religie zoals we dat nu meestal gebruiken is gedaan door Westerse geleerden, waardoor religie altijd bekeken is vanuit dat wat men al kende als religie, namelijk het christendom.²⁸ Zo is religie vaak vanuit dat beeld beschreven, waardoor er een sterke focus ligt op het innerlijk geloof als een zeer belangrijk onderdeel van religie waaraan al het andere secundair is. Tijdens mijn onderzoek zoek ik uit of de jongeren religie, aangezien zij in het Westen zijn opgegroeid, ook op deze manier denken, of dat zij de manier waarop mensen religie uitvoeren en gebouwen en objecten gebruiken ook gebruiken bij het beschrijven van religie.

De houding van de jongeren tegenover religie is te zien in de verschillende manieren waarop de jongeren omgaan met de “religieuze” ander. Wanneer je het over “de ander” hebt is het belangrijk om vast te stellen wat het verschil is tussen “ik” of “wij” en “de ander”. Bij organisaties die met “de ander” te maken hebben is het nodig dit duidelijk te krijgen. João Rickli noemt dit vaststellen *negotiating otherness*.²⁹ De uitwisselingsstudenten zullen dit

²⁵ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 42-43.

²⁶ Hoewel Birgit Meyer deze term gebruikt, weet ik niet zeker of zij ook degene is die hem heeft ontwikkeld.

²⁷ Birgit Meyer, “Mediation and the Genesis of Presence: Towards a Material Approach to Religion” (oratie, Universiteit Utrecht, 2012), 10.

²⁸ Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

²⁹ João Rickli, “Encounter and Engagement: Negotiating Otherness in the Dutch Protestant Development Cooperation Network in Brazil,” *Vibrant* 9, no 1 (2012): 602.

verschil onbewust ook hebben vastgesteld wanneer ze spreken over “de ander”, al is het alleen al omdat de uitwisselingsorganisatie aangeeft dat er verschillen zullen zijn tussen hen en de mensen in het gastland, zodat zij hen hierop kunnen voorbereiden. Er zijn meerdere manieren waarop je kunt omgaan met “de ander”. Deze verschillende manieren kunnen volgens Rickli worden gezien als *grammars of difference*.³⁰ De functie hiervan, zoals ik deze in Rickli’s artikel lees, is om het verschil tussen “ik” en “de ander” voor jezelf begrijpelijk en overzichtelijk te maken.

Gerd Baumann en Andre Gingrich beschrijven de manieren waarop we ons verhouden tot “de ander” als *grammars of identity and alterity*.³¹ Zij gebruiken het woord grammatica als volgt: “*a simple shorthand for certain simple classificatory structures or classificatory schemata that we argue can be recognized in a vast variety of processes concerned with defining identity and alterity.*”³² Baumann en Gingrich beschrijven drie structuren waar processen van selfing en othering aan ten grondslag liggen.

1. Orientaliseren (orientalizing): men beschrijft dat wat bij ons goed is bij de ander slecht is, maar bekritiseert ook de zelf door aan te geven dat wij iets verloren hebben wat er bij de ander (nog) wel is.³³ Tegelijkertijd blijft de ander raar en inferieur.
2. Segmentatie (segmentation): Bij segmentatie zijn identiteit en alteriteit afhankelijk van de context.³⁴ De ander kan een vijand zijn in een context van lagere segmentatie (bv. fans van lokale voetbalclubs die tegen elkaar spelen), maar een bondgenoot op een hoger segmentatie niveau (diezelfde fans bij een regionale of nationale

³⁰ Ibid., 604 en 615.

³¹ Gerd Baumann en Andre Gingrich, eds., *Grammars of Identity/Alterity* (New York: Berghahn Books, 2004), 19.

³² Ibid.

³³ Ibid., 20-21.

³⁴ Ibid., 23-24.

voetbalclub). Het hangt af van de context met welke groep jij jezelf identificeert en wie je als 'de ander' ziet.

3. Omvatten (encompassment): De "hogere" groep zegt dat de ander eigenlijk ook gewoon onder hen valt. Een voorbeeld hiervan is wanneer hindoes zeggen dat sikhs of christenen eigenlijk ook hindoe zijn. In dit geval wordt er flexibel omgegaan met de beschrijving van de 'eigen' groep, maar deze vorm is wel autoritair. Het doel is vaak inclusief te zijn, maar de andere groep wordt, misschien zonder het daarmee eens te zijn, geabsorbeerd in de eigen groep.³⁵

De verschillende grammatica kunnen worden toegepast op dezelfde situatie en allen zijn volgens Baumann en Gingrich toegankelijk voor iedereen.³⁶ Volgens hen kan alleen segmentatie leiden tot gelijkheid. De andere twee hebben altijd te maken met een superioriteitsgevoel of een vorm van autoriteit.³⁷

Baumann en Gingrich geeft drie duidelijke concepten die elk een andere houding beschrijven tot de ander. Door te bestuderen in hoeverre mijn materiaal aansluit bij deze verschillende grammatica's hoop ik erachter te kunnen komen hoe de jongeren die ik geïnterviewd heb zich verhouden tot religieuze mensen in hun gastland en of dit anders is dan de houding die ze hebben tegenover religieuze mensen in Nederland.

[Literatuur over interculturele uitwisselingen](#)

Er bestaat aardig wat literatuur specifiek over uitwisselingen, die in de meeste gevallen gaan over de impact die een uitwisseling heeft op de persoon die de uitwisseling gedaan heeft en op de mensen die tijdens die periode met deze persoon in aanraking zijn geweest. Aangezien

³⁵ Gerd Baumann en Andre Gingrich, eds., *Grammars of Identity/Alterity* (New York: Berghahn Books, 2004), 25-26.

³⁶ Ibid., 30-31.

³⁷ Ibid., 48.

mijn onderzoek hier raakvlakken mee heeft vind ik het belangrijk om deze literatuur te benoemen. Hoewel het uitgangspunt van deze onderzoeken net wat anders is, zoals ik hieronder zal uitleggen, is het wel interessant om te kijken of de literatuur ook (deels) van toepassing is op mijn onderzoek.

Uitwisselingsorganisaties claimen dat een uitwisseling je meer leert over de cultuur van een ander land en hoe je moet omgaan met culturele verschillen. Zo schrijft Youth For Understanding op haar website: *“Studying abroad is your opportunity to place your heart in another community and gain global understanding and perspective by deepening your appreciation for other cultures and customs.”*³⁸ En bij STS Education zeggen ze: *“De volledige onderdompeling in een nieuwe cultuur, zorgt ervoor dat je de wereld om je heen beter leert begrijpen.”*³⁹ Bij AFS wordt dit “intercultureel leren” genoemd en wordt het ook gelinkt aan het creëren van een meer vreedevolle wereld.⁴⁰ De waarheid van deze claims is meermaals onderzocht door verschillende wetenschappers. Deze literatuur over internationale uitwisselingen maakt vaak gebruik van specifiek jargon dat Clarke et al. in detail uitleggen.⁴¹ Hieronder valt onder andere ‘interculturele vaardigheid’ die wordt gedefinieerd als “de kennis, vaardigheden en overtuigingen die mensen in staat stellen goed samen te werken met, effectief te reageren op en steun te bieden aan mensen in interculturele omgevingen.”⁴² En wanneer Clarke et al. het over ‘interculturele communicatie’ hebben, bedoelen ze: het begrijpen van verschillen in communicatie tussen culturen en het kunnen overbruggen van deze verschillen. De definitie van ‘global mindedness’ omschrijven ze als

³⁸ YFU, laatst bezocht op 5 augustus 2021, <https://study.yfu.org/>.

³⁹ “High School”, STS Education, laatst bezocht op 5 augustus 2021, <https://www.sts-education.com/nl-nl/high-school/>.

⁴⁰ “Over AFS”, AFS, laatst bezocht op 5 augustus 2021, <https://afs.nl/over-afs/#afs-nav-missie-en-waarden>.

⁴¹ Irvine Clarke et al., “Student Intercultural Proficiency from Study Abroad Programs,” *Journal of Marketing Education* 31, nr. 4 (2009): 174-175.

⁴² *Ibid.*, 174-175.

volgt: “een wereldbeeld waarin men zichzelf ziet als verbonden met de wereldgemeenschap en een gevoel van verantwoordelijkheid voelt jegens haar leden.”⁴³ Met ‘openheid voor diversiteit’ bedoelen Clarke et al. de eigenschap van “personen die een grotere neiging hebben om effectief te werken in een interculturele situatie en goed samen te werken met diverse collega's.”⁴⁴ Als laatste beschrijven Clarke et al. ‘interculturele gevoeligheid’: “de reactie van een individu op culturele verschillen en perspectieven van mensen uit andere culturen.” De begrippen die Clarke et al. uitleggen, zoals interculturele communicatie, global mindedness en interculturele gevoeligheid, worden over de hele breedte van literatuur over uitwisselingen gebruikt. Julie Mathews-Aydinli onderzocht of internationale educatieve uitwisselingen kunnen bijdragen aan vrede en intercultureel begrip en kwam erachter dat de deelnemers van de educatieve uitwisselingen voornamelijk bezig waren met het leren van de taal en er daarom geen focus lag op interculturele communicatie en begrip.⁴⁵ Jorge Cubillos en Thomas Ilvento deden onderzoek naar de invloed van korte programma’s op intercultureel contact met mensen in het gastland en vonden dat deze minder was dan gedacht en er meer uitgebreid en betekenisvol contact nodig was met de gastgemeenschap dan de programma’s nu toelieten.⁴⁶ Clarke et al. onderzochten of uitwisselingsstudenten interculturele vaardigheden opdeden door hun uitwisseling. Zij concludeerden dat Amerikaanse studenten die een semester in België hadden gestudeerd een hogere interculturele gevoeligheid en global mindedness hadden dan studenten die in de VS bleven.⁴⁷ In een studie over de impact van uitwisselingen bij AFS studenten op lange termijn

⁴³ Ibid., 174-175.

⁴⁴ Ibid., 174-175.

⁴⁵ Julie Mathews-Aydinli, *International education exchanges and intercultural understanding: Promoting peace and global relations* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017).

⁴⁶ Jorge Cubillos en Thomas Ilvento, “Intercultural contact in short-term study abroad programs,” *Hispania* 102, nr 2 (2018).

⁴⁷ Irvine Clarke et al., “Student intercultural proficiency from study abroad programs,” *Journal of Marketing Education* 31, nr. 2 (2009), 176.

vond Bettina Hansel dat uitwisselingsalumni vaker een andere taal spreken, meer kans hebben om vrienden uit andere culturen te hebben en met andere culturen te werken op professioneel niveau, een lager niveau van interculturele onrust ervaren en vaker eigen kinderen aan moedigen om op uitwisseling te gaan in vergelijking met hun leeftijdsgenoten.⁴⁸ Ook uit een onderzoek van Benjamin Hadis kwamen soortgelijke resultaten. Naast een significante persoonlijke ontwikkeling waren uitwisselingsalumni meer geïnteresseerd in internationale gebeurtenissen, lazen de krant meer, verbeterden hun taalvaardigheid in andere talen en hadden meer kennis van de maatschappij en cultuur van hun gastland.⁴⁹

In al deze literatuur wordt de impact van uitwisselingen op een vrij brede manier besproken, maar wat er volgens deze onderzoeken allemaal onder cultuur valt is niet altijd duidelijk en er wordt meestal ook geen focus gelegd op onderdelen daarvan. Zo wordt de impact van religie tijdens een uitwisseling alleen in een paar onderzoeken genoemd die specifiek gaan over missiewerk of de veranderingen van iemands geloof of religieuze beleving als religieus persoon door een uitwisseling. Voorbeelden hiervan zijn onderzoeken van Beers en Reinhard over de geloofsontwikkeling van studenten van christelijke universiteiten die een zendingsreis van een maand in het buitenland hadden ervaren.⁵⁰ Onderzoek over niet-religieuze jongeren en de impact die hun uitwisseling heeft gemaakt op hun perceptie van religie lijkt nog te missen. Op dat vlak kan mijn onderzoek bijdragen aan de kennis over de impact van uitwisselingen onder niet-religieuze jongeren wanneer zij een religieuze traditie

⁴⁸ Bettina Hansel, *AFS Long Term Impact Study* (2008).

⁴⁹ Benjamin F. Hadis, "Gauging the impact of study abroad: How to overcome the limitations of a single-cell design," *Assessment and Evaluation in Higher Education* 30, nr. 1 (2005).

⁵⁰ Stephan Thomas Beers, "Faith development of Christian college students engaged in a one month study abroad mission trip," *Dissertation Abstracts International* 60, nr.11 (1999).

B. Reinhard, "Study abroad: Measuring the effects of a semester of study abroad on the faith development of undergraduate students," *Dissertation Abstracts International* 66, nr. 8 (2005).

ervaren waar zij niet of minder bekend mee zijn. Deze literatuur over interculturele uitwisselingen zijn belangrijk om te noemen, omdat ze uitwisselingen op eenzelfde manier benaderen als AFS. Verder ga ik binnen deze literatuur in mijn onderzoek alleen gebruik maken van de beschrijvingen van Bennett waarbij ik de focus verleg van cultuur naar religie.

Method

Mijn interesse voor dit onderzoek komt voort uit mijn eigen ervaring met AFS. Ik heb ooit deelgenomen aan een uitwisseling naar de Verenigde Staten en ben daarna als vrijwilliger en later ook als werknemer bij AFS actief geweest. Wat ik uit deze tijd heb meegekregen is hoezeer AFS gelooft in het contact tussen culturen om ervoor te zorgen dat mensen meer open staan voor mensen die in eerste instantie zo anders lijken. Tijdens mijn studie religiewetenschappen komen regelmatig de conflicten tussen mensen met verschillende wereldbeelden aan bod; daarom ben ik mij gaan afvragen of AFS-uitwisselingen hier daadwerkelijk iets in kunnen veranderen en dan met name op het gebied van religie. Met deze vraag ben ik mijn onderzoek begonnen, maar aangezien het vanwege tijd en een lager aantal vertrekkende deelnemers bij AFS vanwege de COVID-19 pandemie voor mij niet mogelijk was om voor en na de uitwisseling onderzoek te doen heb ik geen onderzoek kunnen doen naar verandering. Daarom heb ik besloten om de jongeren wel te interviewen over hun ervaring met religie tijdens hun uitwisseling, maar de focus van mijn onderzoek te verplaatsen naar de houding van de jongeren naar religieuze mensen in hun gastland. Ik heb gekozen dit met AFS-deelnemers te doen, omdat ik bekend was met de organisatie en contacten had met mensen binnen AFS wat het makkelijker maakte om deelnemers te vinden voor dit onderzoek.

Mijn eigen geschiedenis met AFS zorgt ervoor dat ik veel kennis heb van de organisatie en van de algemene ervaring van AFS-deelnemers. Ik ben door die ervaring ook van mening dat

een uitwisseling heel waardevol kan zijn. Ik ben mij bewust van deze houding, maar ik wil duidelijk maken dat ik het belangrijk vind om een kritische houding naar de waarde van een uitwisseling te bewaren en dat ik juist aan dit onderzoek ben begonnen omdat ik wil uitzoeken of dit idee klopt.

Om het onderzoek uit te voeren heb ik ervoor gekozen om 10 jongeren te interviewen over hun ervaring met religie tijdens en na hun uitwisseling met AFS. Aangezien de organisatie uitwisselingen organiseert in meer dan 100 landen heb ik mij in dit onderzoek toegespitst op Nederlandse jongeren die naar Latijns-Amerika geweest zijn. De jongeren zijn allemaal met een dezelfde religie in aanraking gekomen, omdat de bevolking in deze landen overwegend katholiek is. Alle jongeren zijn ergens tussen 2017 en 2020 op uitwisseling geweest, waardoor hun ervaring nog redelijk vers in het geheugen zat. Ik heb een aantal mensen waarvan ik wist dat ze kortgeleden met AFS op uitwisseling waren geweest met AFS gevraagd of ze mensen kenden die in de afgelopen vijf jaar op uitwisseling zijn geweest in Zuid-Amerika. Vervolgens heb ik die mensen benaderd met de vraag of ze wilden meedoen aan een interview voor mijn onderzoek en of zij zelf nog mensen kenden die mee zouden willen doen. Ik heb iedereen één keer geïnterviewd aan de hand van een interviewschema. Ik kwam er al vrij snel achter dat ze zich weinig herinnerden over hun kennis vóór hun uitwisseling. Daarom heb ik er uiteindelijk voor gekozen om meer te focussen op hun ervaring tijdens hun uitwisseling en hun reflectie daarop achteraf. Ik heb hen gevraagd wat voor hen opviel in de cultuur van hun gastland in vergelijking met die in Nederland en ik heb ze gevraagd te vertellen over hun gastgezin, school en vrije tijd. Deze vragen waren nog niet specifiek op religie gericht, omdat ik eerst wilde zien of dit uit zichzelf naar voren zou komen en ik benieuwd was hoe en waarom ze religie en religieuze activiteiten onder de aandacht zouden brengen, omdat dit inzicht geeft in hun conceptualiseringen en denkwijze over

religie. Daarna heb ik hen specifiek gevraagd naar de religie in het gastland. Hoe ze religie tegenkwamen, wat ze ervan vonden en of ze hadden meegedaan aan religieuze praktijken. Tot slot heb ik de jongeren gevraagd in hoeverre hun uitwisseling volgens hen invloed op ze heeft gehad. Zijn ze anders gaan denken over de cultuur en de religie van hun gastland? Heeft dit ook invloed op hoe zij naar Nederland kijken? En heeft hun uitwisseling volgens hen bijgedragen aan de missie van AFS? Ik heb geprobeerd deze vragen zo open mogelijk te stellen om ruimte te laten voor hun eigen interpretatie van religie. Na een aantal interviews kwamen er een paar terugkerende thema's naar voren, zoals het gebruik van religie in de taal, de overweging om wel of niet mee te doen aan religieuze praktijken en het verschil in de houding naar religie in het gastland en in Nederland. In latere interviews heb ik daarom specifiek naar hun ervaringen met taal, participatie, en religie in gastland en Nederland gevraagd. Vervolgens heb ik al dit materiaal ingedeeld in drie onderdelen: de beschrijving van religie door de jongeren, de deelname van de jongeren aan religieuze praktijken en hun eigen reflectie op wat zij geleerd hebben over de cultuur en religie van hun gastland en hoe ze hier nu naar kijken. Deze drie onderdelen heb ik geanalyseerd door te kijken naar hun ideeën over cultuur en religie in relatie tot onder andere Asad's⁵¹ kijk op religie als een christelijk concept, ik heb hun uitingen vergeleken met Bennett's ideeën over interculturele gevoeligheid, ik heb gekeken wat voor *grammars of identity* van Baumann en Gingrich ze gebruiken in hun houding naar de ander en ik heb gekeken naar de verschillende *grammars of difference* van Rickli die ze aannemen om zich tot de ander te verhouden.

Voor de informatie over AFS heb ik een oud-directeur geïnterviewd en een AFS-vrijwilliger die vicevoorzitter is van één van de regionale comités in Nederland. Met beiden heb ik

⁵¹ Hier heb ik het ook over Masuzawa en Meyer.

eerder gewerkt en ik heb ze persoonlijk benaderd om aan dit onderzoek mee te doen. Ik heb hen gevraagd het doel en de missie van AFS uit te leggen en de manier waarop AFS dit probeert te verwezenlijken. Ook heb ik hen gevraagd of en hoe AFS de aanraking met andere religies benoemt in de voorbereiding en begeleiding van een uitwisseling. Als laatste heb ik hen gevraagd of zij denken dat de houding van AFS-deelnemers tegenover de religie van hun gastland verandert door hun uitwisseling en zo ja, op welke manier.

Naast de interviews heb ik ook de draaiboeken van de AFS-activiteiten gebruikt om te zien hoe AFS haar deelnemers voorbereidt op de uitwisseling en of ze het hierbij ook over religie hebben. Deze had ik nog van mijn tijd als vrijwilliger en helpen inzien met wat voor informatie de jongeren op uitwisseling gaan en hoe ze dit eventueel heeft beïnvloed bij het vormen van een beeld van religieuze mensen in hun gastland. Voor ik in ga op de concepten over en de ervaring met religie van de jongeren om hun houding tegenover religieuze mensen te kunnen onderzoeken vind ik het belangrijk deze invloed van AFS eerst in beeld te krijgen. Daarom begin ik in het eerste hoofdstuk met de achtergrond, doelstellingen en begeleiding van AFS.

Hoofdstuk 1 – Uitwisselingen en AFS

AFS is een uitwisselingsorganisatie die jongeren tussen de 15 en 18 jaar de mogelijkheid biedt om een periode van 3, 6 of 11 maanden bij een gastgezin in het buitenland te wonen en daar naar school te gaan. Bij het uitvoeren van dit onderzoek heb ik jongeren geïnterviewd die met deze organisatie op uitwisseling zijn geweest. AFS is van oorsprong geen religieuze organisatie en geeft daarmee op een andere manier inzicht in het religieuze landschap in Nederland dan organisaties die wel een religieuze achtergrond hebben. Ondanks dat AFS religie niet heel duidelijk in het vizier heeft komen de jongeren dit wel tegen tijdens hun uitwisseling. Daarom geven AFS-deelnemers inzicht in de manier waarop jongeren die zichzelf als niet-religieus identificeren zich verhouden tot religieuze mensen in hun gastland. Dit hoofdstuk dient als achtergrondinformatie voor de rest van het onderzoek om te kunnen begrijpen wat voor soort organisatie AFS is en hoe dit de jongeren zou kunnen beïnvloeden tijdens en na hun uitwisseling.

Eerst zal ik in het kort de geschiedenis van internationale uitwisselingen bespreken om een beter beeld te krijgen van het ontstaan van dit soort programma's. Daarna bespreek ik de plaats van AFS in die geschiedenis en zal ik beschrijven hoe en waarom ze is ontstaan, welke missie hieruit voort is gekomen en waar ze nu staat. Daarna zal ik bespreken hoe AFS in de praktijk haar doelen probeert te bereiken met verschillende vormen van begeleiding en voorbereiding, om meer duidelijkheid te geven over de manier waarop AFS-deelnemers begeleid worden en waar de focus op gelegd wordt door AFS. Als laatste bespreek ik hoe AFS omgaat met religie en hoe deelnemers hierover worden geïnformeerd en begeleid in hun ervaringen met de religieuze traditie van het gastland. Dat doe ik om te laten zien welke informatie en tools de deelnemers kregen van AFS om hun beeld van religie te vormen of aan te passen tijdens hun uitwisseling.

De geschiedenis van uitwisselingsorganisaties

Zo lang wij weten gaan mensen al naar voor hen onbekende gebieden om contact te leggen, informatie op te doen of land te winnen. Handel, zendwerk, oorlog en ontdekking zijn allemaal vormen van uitwisselingen. Later zijn er organisaties ontstaan die allerlei verschillende vormen van internationale uitwisselingen begonnen aan te bieden op het gebied van taal, studie, zending, etc. In dit onderzoek focus ik alleen op organisaties die uitwisselingen organiseren waarbij het doel is om op cultureel of educatief gebied kennis op te doen in een ander land. Dit zijn ook de organisaties die ik bedoel wanneer ik het in de rest van dit onderzoek over uitwisselingsorganisaties heb.

De meeste uitwisselingsorganisaties zijn niet veel ouder dan een eeuw. In 1919 is in de Verenigde Staten het Institute of International Education (IEE) gestart.⁵² Deze organisatie wilde het makkelijker maken voor studenten, bedrijven en anderen om een vorm van internationale uitwisseling te doen door te coördineren tussen hen en de Amerikaanse overheid. In Nederland is hiervoor in 1952 Nuffic opgericht.⁵³ Nuffic helpt met het verstrekken van informatie over internationale uitwisselingen voor zowel Nederlandse studenten als voor Nederlandse universiteiten. Naast het verzamelen van kennis of internationaal studeren is ze ook verantwoordelijk voor subsidieprogramma's zoals Erasmus+.⁵⁴ Rond diezelfde tijd zijn de eerste middelbare school uitwisselingsorganisaties ontstaan, met als doel om jongeren al op vroege leeftijd kennis te kunnen laten maken met een ander land en een ervaring op te doen die op school in Nederland niet mogelijk was. In Nederland zijn er meerdere van dit soort uitwisselingsorganisaties actief. Een zoektocht naar

⁵² "Commemorating a Century," IIE, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://www.iie.org/why-iie/history>.

⁵³ "Voorgenomen besluit ocv over takenpakket Nuffic," Nuffic, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://www.nuffic.nl/nieuws/voorgenomen-besluit-ocw-over-takenpakket-nuffic>.

⁵⁴ "Wie zijn wij," Nuffic, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://www.nuffic.nl/onderwerpen/over-ons/wie-zijn-wij>.

middelbare school uitwisselingen via Google leidt tot de volgende organisaties: AFS, YFU, STS Education, TravelActive, EF en into.⁵⁵ Sommigen hebben voor een specifieke focus van de uitwisseling gekozen. Voor AFS ligt die focus op intercultureel leren, voor STS op taal en voor EF op taal en onderwijservaringen. Van deze organisaties is AFS de oudste (eerste uitwisseling in 1947), met vlak daarachteraan YFU (1951). Beiden zijn ontstaan naar aanleiding van de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog, omdat ze hoopten via een uitwisselingsprogramma culturen bij elkaar te brengen en zo een nieuwe oorlog te voorkomen.⁵⁶ Aangezien deze scriptie focust op uitwisselingsstudenten van AFS, zal ik dieper ingaan op de specifieke geschiedenis van deze organisatie.

De geschiedenis en missie van AFS

AFS is ontstaan als vrijwilligersorganisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Voordat de Verenigde Staten besloot actief mee te helpen met de Eerste Wereldoorlog besloot een groep Amerikanen zelf te gaan helpen, als vrijwilligers. Een paar duizend vrijwilligers, de meesten studenten of net afgestudeerd, reisden af naar Frankrijk om zich aan te sluiten bij de American Ambulance Field Service (AAFS), een organisatie die hielp bij het vervoer van gewonde Franse soldaten naar het ziekenhuis. Na het begin van de Tweede Wereldoorlog werd de organisatie, waarvan de naam inmiddels was veranderd naar AFS⁵⁷, gereactiveerd en zorgde ze opnieuw voor vrijwilligers die het vervoer van gewonden op zich zouden nemen. Dit keer niet alleen in Frankrijk, maar ook in het Midden-Oosten, Noord-Afrika, Italië, Duitsland, India en Birma. De ervaringen van deze vrijwilligers resulteerde in het idee om

⁵⁵ YFU = Youth For Understanding, EF = Education First. Van STS Education is niet te vinden waar de afkorting voor staat. Waarschijnlijk wordt deze, net als bij AFS, op zichzelf gebruikt als naam, zonder dat de oorspronkelijke betekenis nog van belang is.

⁵⁶ "Timeline 1946-1947," AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://about.yfu.org/history>, <https://afs.org/archives/timeline/#afs-nav-1946-1947>.

⁵⁷ De tweede 'A' van Ambulance is weggelaten, waardoor het de American Field Service werd. Tegenwoordig wordt alleen nog de afkorting zelf als naam gebruikt.

uitwisselingen te organiseren tussen jongeren uit de Verenigde Staten en een aantal andere landen, waaronder Nederland. Het doel van deze uitwisselingen was het creëren van internationale vriendschappen en vrede. Al in 1947 vertrok de eerste groep naar de Verenigde Staten. De jongeren kwamen uit Frankrijk, Tsjecho-Slowakije, Nederland, Noorwegen, Engeland en Syrië.⁵⁸ Vanaf 1950 konden Amerikaanse studenten ook op uitwisseling naar verschillende landen en vanaf 1970 was het mogelijk voor deelnemers om ook naar andere landen dan de VS op uitwisseling te gaan. AFS is hierna doorgroeid met kantoren in 60 landen en is inmiddels actief in 113 landen. AFS Nederland vierde in 2017 haar 70-jarig bestaan. Elk jaar ontvangt AFS Nederland tussen de 50 en de 70 deelnemers en zendt ze tussen de 40 en de 60 deelnemers naar landen over de hele wereld.⁵⁹ Dit is een relatief klein aantal vergeleken met andere AFS-landen aangezien er in 2019 in totaal meer dan 11.000 jongeren op uitwisseling gingen met AFS.⁶⁰

De missie die AFS zichzelf ten doel stelde bij de start is door de jaren heen weinig veranderd. Volgens een oud-directeur en een vrijwilliger is de missie van AFS dat jongeren, door in aanraking te komen met een andere cultuur, leren dat hun waarheid niet de enige is. Wanneer genoeg mensen dit ervaren zorgt dat voor meer begrip voor elkaar in de wereld en minder ellende en oorlog. Hij zegt hierover: *“We zitten op één wereld, we moeten het met elkaar doen en er zijn gewoon zoveel conflicten gebaseerd op het feit dat we elkaar niet snappen of überhaupt niet weten [...] onbekend maakt onbemind.”* Door middel van een uitwisseling waarbij jongeren intercultureel leren kan dit gat kleiner worden gemaakt. Veel jongeren willen op uitwisseling omdat dat belangrijk is voor een vervolgopleiding, maar

⁵⁸ “Timeline 1946-1947,” AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://about.yfu.org/history>, <https://afs.org/archives/timeline/#afs-nav-1946-1947>.

⁵⁹ Het aanbod van landen kan elk jaar verschillen. Het huidige aanbod kun je op de site van AFS Nederland vinden: <https://afs.nl/find-your-program/?aoi=329>

⁶⁰ AFS, “2019 Annual Report”, 4.

volgens de vrijwilliger die ik gesproken heb maakt dat niet uit voor het effect, namelijk dat jongeren meer open minded worden, makkelijker kunnen samen werken met mensen uit verschillende landen en wat AFS 'Wereldburgers' noemt worden. Een wereldburger is volgens AFS iemand die verschillen tussen mensen, waaronder die van geloof en cultuur, respecteert, iemand die zich bewust is van de wereld buiten die van zichzelf, iemand die de verantwoordelijkheden begrijpt van een lid van de wereldgemeenschap, iemand die zich bezighoudt met de bescherming van onze planeet voor een duurzame toekomst en iemand die zich bewust is van de impact die lokale acties hebben op de rest van de wereld.⁶¹

Terwijl de organisatie groeide is ze zich meer gaan verdiepen in het intercultureel leren (ICL). In 1984 heeft AFS 16 educatieve doelen opgesteld, die nog steeds invloed hebben op haar huidige praktijken, zoals de activiteiten voor, tijdens en na de uitwisselingen.⁶² Later in dit hoofdstuk ga ik daar verder op in. Deze doelen zijn een mix van persoonlijke groei en het opdoen van interculturele vaardigheden. Naast de middelbare school uitwisselingen zijn er nog veel meer projecten ontstaan waarmee AFS haar missie probeert uit te voeren. Uit interviews blijkt dat de focus in Nederland nog steeds ligt op de schooluitwisselingen, waarbij jongeren door middel van een directe ervaring met een andere cultuur dichterbij de doelstellingen van AFS komen. Wereldwijd ligt de focus tegenwoordig meer op een overkoepelend intercultureel leren. Zo helpt AFS Vlaanderen met het trainen van toekomstig ambassadepersoneel door middel van ICL en worden er tussen verschillende landen klassikale uitwisselingen georganiseerd. Deze projecten leveren volgens de oud-directeur geen inkomsten op, maar zijn bedoeld om invloed uit te oefenen op het gebied van ICL en

⁶¹ "The AFS Global Citizenship Agenda," AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://afs.org/education/gced-agenda/>.

⁶² "Timeline 1984," AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://afs.org/archives/timeline/#afs-nav-1984>.

voor naamsbekendheid. Hiervoor gebruikt AFS de kennis die ze heeft opgedaan met jaren ervaring van uitwisselingen en ICL. Deze kennis wordt ook ingezet met virtuele programma's voor jongeren, maar ook voor universiteiten en bedrijven die het belangrijk vinden dat hun werknemers of studenten interculturele vaardigheden opdoen.⁶³

Uitvoering AFS-missie

AFS hecht veel belang aan de impact van hun uitwisselingen, zoals is terug te zien in de doelstellingen die ik eerder benoemd heb. Dit komt volgens de organisatie echter niet tot stand door alleen maar ergens anders te gaan wonen. Volgens de oud-directeur kan de ervaring op zichzelf leiden tot frustraties, maar goede begeleiding kan helpen om van die ervaringen te leren. Dat is wat AFS intercultureel leren noemt en houdt in dat de deelnemers interculturele vaardigheden ontwikkelen om te kunnen gedijen in een geglobaliseerde wereld, bruggen te kunnen bouwen tussen culturen en de onderling verbonden problemen van de wereld aan te kunnen pakken.⁶⁴

De meest voorkomende problemen hebben volgens de oud-directeur te maken met (mis)communicatie, culturele verschillen en de taal. Alle deelnemers krijgen tijdens hun uitwisseling een contactpersoon die hen kan begeleiden bij deze problemen of deze kan helpen voorkomen. Naast deze contactpersoon zijn de georganiseerde activiteiten en kampen ook een belangrijk onderdeel van dit leerproces. Tijdens deze activiteiten krijgen de deelnemers een stukje theoretische achtergrond over intercultureel leren en worden ze gestimuleerd te reflecteren op en te leren van hun ervaringen. AFS Nederland organiseert daarvoor een kennismakingsdag en oriëntatieweekend vóór vertrek en een Welkom Thuis

⁶³ Voorbeelden zijn te vinden via:

“Education,” AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://afs.org/education/>.

“GCC at Home,” AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://afs.org/certificate/gcc-at-home/>.

⁶⁴ “The AFS Educational Approach,” AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://afs.org/education/the-afs-educational-approach/>.

Weekend na terugkomst.⁶⁵ Tijdens deze bijeenkomsten leren de deelnemers niet alleen elkaar en de organisatie beter kennen, maar leren ze ook meer over zichzelf. Er wordt gesproken over de verwachtingen die de jongeren hebben en hoe realistisch die zijn, ze leren wat een eerste indruk kan doen en hebben het over verschillende karaktereigenschappen en hoe dezelfde eigenschap in het ene land als positief kan worden ervaren, maar in het andere negatief. Daarnaast wordt de jongeren verteld bij wie ze terecht kunnen als ze vragen of problemen hebben tijdens hun uitwisseling. Met al die informatie in hun achterhoofd moeten de jongeren verschillende scenario's bespreken die zouden kunnen voorkomen tussen de deelnemer en zijn/haar gastgezin of vrienden. Een voorbeeld van een scenario, dat ik zelf wel eens als vrijwilliger heb gebruikt, is dat de gastouders van de deelnemer graag wilden dat hij/zij elke week meeging naar de kerk, terwijl de deelnemer hier geen behoefte aan had. Een ander voorbeeld was dat de gastmoeder een jurk voor een schoolfeest had gekocht voor de deelnemer, terwijl deze de jurk niet mooi vond. De jongeren moeten zelf bedenken wat ze in zo'n situatie zouden kunnen doen met of zonder AFS. Ook hier leren ze na te denken over de verschillende gewoontes van de ander en dat er verschillende mogelijkheden zijn om met deze gewoontes om te gaan. Verder krijgen ze een workshop over het stellen van grenzen; ze moeten zich bewust worden van de grens tussen je aanpassen aan je nieuwe omgeving en niet over je eigen grenzen heen gaan. Deze grens is volgens AFS voor iedereen anders, maar het is wel de bedoeling dat je zoveel mogelijk je best doet om open te staan voor nieuwe dingen in jouw gastland. Een andere workshop gaat over het gebruik van social media tijdens hun uitwisseling en de impact die verschillende manieren en frequenties van contact kunnen hebben op henzelf en op degenen die

⁶⁵ Ik heb zelf jarenlang geholpen bij het organiseren en uitvoeren van deze bijeenkomsten. De informatie die ik hier geef komt dan ook voornamelijk voort uit mijn ervaring hiermee. Voor een compleet beeld heb ik daarnaast de draaiboeken van de bijeenkomsten geraadpleegd.

achterblijven. Als laatste krijgen de jongeren ook nog specifieke informatie over het land of continent waar ze heen gaan. Iemand die eerder daar op uitwisseling is geweest vertelt welke dingen allemaal handig zijn om van tevoren te weten en hoe je daarmee om kunt gaan. De onderwerpen die besproken moeten worden staan aangegeven in het draaiboek van de vrijwilligers en zij vullen dit aan met eigen ervaringen. De jongeren krijgen daarnaast de mogelijkheid om de vragen te stellen die zij over hun gastland hebben. Een vrijwilliger bij de groep van Latijns-Amerika vertelt bijvoorbeeld altijd over zijn/haar ervaring met de onveiligheid op sommige plekken en hoe hij/zij geleerd heeft daarmee om te gaan, maar ook over hoe belangrijk familie is en hoe het uitgaansleven eruitziet in de verschillende landen. Ook vertelt die vrijwilliger over de aanwezigheid van religie in hun gastland, maar hoe diep ze hierop ingaan ligt aan de vragen die erover gesteld worden en aan de ervaring die de vrijwilligers ermee gehad hebben. Het kan dus zo zijn dat de jongeren geen idee hebben van de aanwezigheid van de religie in het gastland en dat de vrijwilliger het niet nodig vindt hier dieper op in te gaan. Als de deelnemers dit ook niet aanstippen, kan het daarom zijn dat de jongeren hier weinig informatie over krijgen van tevoren en zich er dus niet goed op kunnen voorbereiden.

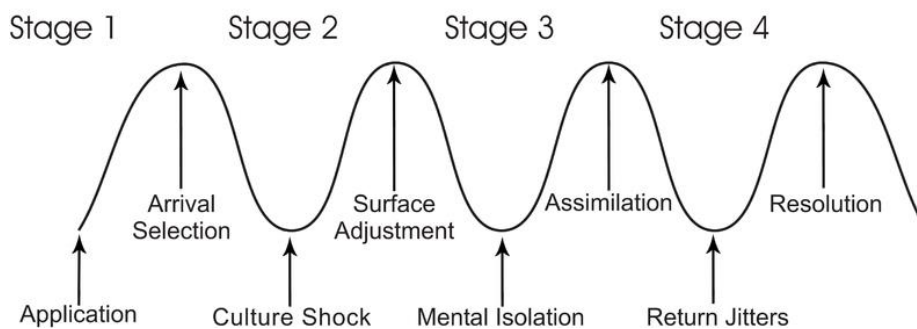
Eén van de onderwerpen die altijd tijdens één of meerdere van de activiteiten van AFS behandeld wordt is de cyclus waar men doorheen gaat tijdens een uitwisseling en de cultuurschok als onderdeel hiervan. Aangezien dit begrip tijdens de interviews een aantal keer door de jongeren wordt gebruikt, vind ik het belangrijk om uit te leggen wat dit volgens AFS inhoudt. Cultuurschok is een concept dat als eerste werd gebruikt door de antropoloog Kalervo Oberg. Hij omschreef cultuurschok als het gevolg van spanning en angst die ontstaat door contact met een nieuwe cultuur en een gevoel van verwarring en onmacht door de

afwezigheid van gebruikelijke culturele signalen en sociale regels.⁶⁶ In de literatuur worden verschillende stadia beschreven die je doormaakt wanneer er sprake is van een cultuurschok. Michael Winkelman beschrijft de vier meest genoemde stadia als volgt:

1. De toeristen fase
2. De crisis of culturele schokfase
3. De aanpassings-, heroriëntatie- en geleidelijke herstelfase
4. De aanpassings-, resolutie- of acculturatiefase⁶⁷

De term cultuurschok wordt ook door AFS gebruikt bij de voorbereiding en begeleiding van de deelnemers. De organisatie deelt de uitwisseling grofweg op in 4 stadia, zoals in figuur 1 te zien is. Hierbij is cultuurschok deel van het tweede stadium, zoals Winkelman dit ook omschrijft.

Cultural Adjustment Cycles

Figuur 1⁶⁸

⁶⁶ Kalervo Oberg, *Culture Shock*, (Indianapolis, IN: Bobbs-Merril Series in Social Sciences, 1954).

⁶⁷ Michael J. Winkelman, "Culture Shock Adaptation", *Journal of Counseling and Development* 73, (1994), 122. Bij zowel de derde als vierde fase staat 'aanpassing', maar in het Engels worden hier twee verschillende begrippen genoemd, namelijk 'adjustment' bij fase 3 en 'adaptation' bij fase 4. Deze twee woorden worden echter in het Nederlands beiden als aanpassing vertaald.

⁶⁸ "Common Phases of Cultural Adjustment," AFS USA, laatst bezocht op 5 augustus 2021, <https://myafshelp.afsusa.org/hc/en-us/articles/115014021708-Common-Phases-of-Cultural-Adjustment>.

Deze beschrijving is gebaseerd op een boek van Bettina Hansel, *The Exchange Student Survival Kit*, dat ik ooit voor mijn uitwisseling van AFS kreeg.⁶⁹ Hansel beschrijft cultuurschok als volgt:

“Even the most even-keeled individuals will probably experience culture shock on some level during their AFS program. Issues surrounding culture shock warrant a separate section, and we will talk more about the causes and effects of culture shock later on. For now, suffice it to say that at this stage of cultural adjustment, the "honeymoon" is over, and real life begins again. Some of the novelty of the host community has worn off, and many participants tend to long for things familiar. Also, awareness of the cultural differences on the deeper level come to the surface.”⁷⁰

Hansel geeft hiermee aan dat elke deelnemer waarschijnlijk een vorm van cultuurschok zal ervaren. De manier waarop AFS dit concept gebruikt lijkt culturele verschillen te veronderstellen tussen de jongeren en hun gastland, die bovendien een schok teweeg kunnen brengen. Dat betekent dat de deelnemers dit verschil waarschijnlijk ook zullen verwachten en misschien zelfs vermoeden dat dit verschil heel groot en choquerend zal zijn. Het is zelfs voorstelbaar dat ze door deze verwachting een sterkere schok meemaken. Ook tijdens de activiteiten van AFS komt cultuurschok naar voren. De deelnemers zijn hierdoor voorbereid op een cultuurschok en leren alvast hoe ze hier mee om kunnen gaan. Dat AFS dit op deze manier brengt zorgt er echter ook voor dat de deelnemers deze term

⁶⁹ Bettina Hansel, *The Exchange Student Survival Kit*, (Yarmouth, Maine: Intercultural Press, Inc., 1993). Toen ik actief was bij AFS als vrijwilliger en werknemer kregen Nederlandse AFS deelnemers dit boekje niet meer mee, maar werd dit onderwerp alleen behandeld tijdens het oriëntatiekamp vlak voor vertrek.

⁷⁰ “Common Phases of Cultural Adjustment,” AFS USA, laatst bezocht op 5 augustus 2021, <https://myafshelp.afsusa.org/hc/en-us/articles/115014021708-Common-Phases-of-Cultural-Adjustment>.

waarschijnlijk sneller zullen gebruiken, omdat ze verwachten dat ze hiermee te maken zullen krijgen.

In de draaiboeken van de bijeenkomsten worden de vaardigheden besproken die de deelnemers zouden moeten leren. Een aantal van die vaardigheden zijn:

- Leren wat voor impact cultuur maakt op waarden en op de keuzes die mensen maken. Dit gaat voornamelijk over normen en waarden waarbij zij dingen als zelfstandigheid, onafhankelijkheid, sportiviteit, humor en individualiteit en de manier waarop hiermee wordt omgegaan als uiting van de cultuur zien. Zo bespreken ze vaak dat onafhankelijkheid in Nederland meestal een belangrijke positieve eigenschap is, terwijl het in veel andere landen juist heel normaal is om als jongere afhankelijk te zijn van je ouders en je te voegen naar wat zij willen. De jongeren leren dat ze hier tegenaan kunnen lopen tijdens hun uitwisseling en dat ze dan moeten beseffen dat dit bij de cultuur van hun gastland hoort en dat het het beste is als zij proberen zich hierin aan te passen.
- Zichzelf door de ogen van anderen leren zien. Hierbij vindt AFS het belangrijk dat je begrijpt dat je altijd een eerste indruk van een ander hebt en die persoon ook van jou. Wanneer je dat door hebt kan dat je helpen bij het begrijpen van de reactie van een ander naar jou toe.
- Het uitdagen van aannames.⁷¹ De jongeren zullen bepaalde aannames hebben over de cultuur van hun gastland. AFS leert hen zich hier bewust van te worden en deze uit te dagen.

⁷¹ Deze en andere vaardigheden zijn op de site van AFS International te vinden: <https://afs.org/education/the-afs-educational-approach/>

De jongeren leren na te denken over eventuele waardeverschillen tussen culturen en leren hierop te reflecteren. Ze leren dus al vanaf het begin na te denken over “de ander”, de inwoners van hun gastland. Volgens AFS maakt het niet uit waar je heen gaat, want in elk land zul je deze verschillen in meerdere of mindere mate ervaren en zul je moeten leren je hiertoe te verhouden.

Tijdens de uitwisseling is de AFS-organisatie van het gastland verantwoordelijk voor de steun en begeleiding van de jongeren. Er worden vaak meerdere activiteiten georganiseerd per regio of land. Dit kan van alles zijn zoals uitjes of reizen, bijvoorbeeld naar een museum of naar een andere deel van het land, maar elke deelnemer hoort tijdens de uitwisseling in ieder geval drie georganiseerde begeleidingsactiviteiten te hebben. Vaak zijn dit een oriëntatiedag of -weekend aan het begin van de uitwisseling, waarbij de deelnemers worden voorbereid op de eerste weken, een dag of weekend midden in het programma om te reflecteren op ervaringen en hiervan te leren voor de tweede helft van de uitwisseling, en een afscheidskamp.

Bij de bijeenkomst na hun terugkomst kunnen de deelnemers hun verhalen met elkaar delen, iets wat soms moeilijker is met familie en vrienden, omdat zij niet hetzelfde hebben meegemaakt. Daarnaast wordt er tijdens dit weekend ook gereflecteerd op leuke, grappig, moeilijke of verdrietige gebeurtenissen en wordt er besproken wat men hiervan heeft geleerd of nog kan leren. Verder wordt er tijdens dit weekend ook aandacht besteed aan vrijwilligersrecruitment. Er wordt aangegeven dat je als vrijwilliger je opgedane ervaring kunt inzetten om nieuwe deelnemers of gastgezinnen te helpen bij de voorbereiding of begeleiding van een uitwisseling. Dit weekend is de laatste officiële activiteit van het uitwisselingsprogramma. Hierna worden de jongeren nog een tijdje gevraagd actief te

blijven als vrijwilliger. Aangezien AFS voor het grootste gedeelte op vrijwilligers draait is dit een belangrijk onderdeel van de organisatie. Vrijwilligers organiseren activiteiten, ondersteunen gastgezinnen en deelnemers tijdens hun uitwisseling, helpen bij het rekruteren van nieuwe gastgezinnen en deelnemers en nog veel meer. AFS organiseert trainingen, leuke activiteiten en workshops over ICL en andere onderwerpen voor de vrijwilligers. Het intercultureel leren houdt dus niet op bij terugkomst, maar gaat door in het vrijwilligerswerk.

AFS en religie

De focus van dit onderzoek is de ervaring met de religieuze traditie van een ander land, daarom heb ik ook uitgezocht wat AFS hierover te zeggen heeft. Op de website van AFS is hier niet enorm veel over te vinden, maar er zijn toch een aantal interessante dingen. Zo staat wordt AFS in een gastouderhandleiding als volgt omschreven: *“een niet politiek of religieus gebonden non-profit organisatie.”*⁷² De organisatie wil zich dus expliciet niet verbinden met een religie. In een interview kwam dit ook naar voren: *“AFS heeft natuurlijk altijd opgepast of geprobeerd om én geen politiek standpunt in te nemen én geen religieus standpunt in te nemen.”*

Ze willen zich niet verbinden aan een religie, maar ze hebben wel een bepaalde houding tegenover religie. Deze houding is deels waar te nemen uit de tekst op hun website over de waarden van de organisatie:

⁷² “Gastouderhandleiding,” AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://d22dvi4pfop3.cloudfront.net/wp-content/uploads/sites/69/2019/11/14133555/2019-AFS-gastouderhandleiding.pdf>.

“AFS streeft naar de bevestiging van de waardigheid van elke mens en van alle naties en culturen. AFS moedigt respect voor mensenrechten en fundamentele vrijheden aan zonder onderscheid op vlak van ras, geslacht, taal, religie of sociale status.”⁷³

Ze moedigt dus respect aan zonder onderscheid te maken tussen religies. Tijdens mijn interviews heb ik gevraagd hoe dit zich in de praktijk uit bij de voorbereiding voor en de begeleiding tijdens de uitwisseling. “[AFS] heeft zo ver ik weet geen specifiek beleid op religie. Dat valt onder de brede noemer cultuur.” De mensen die ik geïnterviewd heb van AFS hebben een verschillend beeld van hoe religie in de begeleiding terugkomt. De ene zei dat dit voornamelijk nodig zou zijn voor islamitische culturen en niet zo zeer bij christelijke culturen. Dat wordt meestal niet in Nederland gedaan, maar zou volgens de AFS-medewerker in het gastland moeten gebeuren, omdat we er in Nederland niet zoveel van weten.

Het lijkt erop dat er geen voorbereiding is of informatie wordt gegeven over de specifieke religie van het gastland. Soms staat er wel wat informatie in de welkomstboekjes die de deelnemers voor vertrek krijgen over hun land. In dat geval staat er meestal welke religies het meeste voorkomen in het land, maar niet meer dan dat. In het dossier van je gastgezin kun je zien of ze religieus zijn. Mocht je meer over die religie willen weten, dan kun je volgens de vrijwilliger van tevoren met iemand praten die ervaring heeft met die religie.

Tijdens één van de workshops wordt er wel ingegaan op een situatie waarin je te maken krijgt met mensen die verschillende meningen hebben of een andere religie. Daarin bespreken ze specifieke situaties waarin dit kan voorkomen, bijvoorbeeld wanneer je van je

⁷³ “Missie en Waarden,” AFS, laatst bezocht op 6 augustus 2021, <https://afs.nl/over-afs/#afs-nav-missie-en-waarden>.

gastgezin mee moet naar de kerk. De vrijwilligers geven in deze workshop aan dat het belangrijk is om via een gesprek erachter te komen hoe jij en je gastgezin zich voelen over de situatie. AFS vindt het belangrijk dat jongeren niet hun eigen grenzen over gaan, maar vinden het ook belangrijk dat ze interesse tonen in de dingen die voor hun gastgezin belangrijk zijn. Behalve deze workshop wordt er niet ingegaan op religie.

Verder geven de geïnterviewden aan dat het voor AFS belangrijk is dat je je eigen religie of levensbeschouwing kunt aanhouden als je dat wilt en dat je niet gedwongen wordt om je tot een andere religie te bekeren. Wel wordt er van je verwacht dat je interesse toont in de cultuur en het leven van jouw gastgezin. Om die reden wordt het aangemoedigd om een keer mee te gaan naar een religieuze dienst of op een andere manier interesse te tonen in hun religie. Aangezien het een uitwisseling is en dus om een wisselwerking van twee kanten gaat, wordt er van het gastgezin hetzelfde verwacht. Het is belangrijk dat zij ook interesse tonen in de cultuur en religie van de deelnemer en het gesprek aan gaan wanneer zij een verschil in normen of waarden ervaren in plaats van te verwachten dat de deelnemer zich in zijn geheel overal aan aanpast. Mochten er toch problemen ontstaan rond dit onderwerp dan kunnen ze de hulp inschakelen van een AFS-vrijwilliger om ervoor te zorgen dat er over het probleem gesproken wordt. Een vrijwilliger kan soms ook een nieuw perspectief bieden vanuit de eigen ervaring.

De oud-directeur denkt dat de meeste Nederlandse deelnemers zich niet zo bewust zijn van de christelijke achtergrond van onze cultuur en van de aanwezigheid van de religie in hun gastland. Religie wordt wel af en toe benoemd als onderdeel van de cultuur, maar meestal niet als een apart fenomeen. De oud-directeur is er wel van overtuigd dat hun ideeën over religie iets zullen veranderen aangezien ze er sowieso mee geconfronteerd zullen worden.

Volgens hem zullen ze het dan omarmen of afwijzen. De vrijwilliger denkt ook dat hun ideeën zullen veranderen, omdat ze de religie ineens van heel dichtbij zullen leren kennen. Een religieus iemand persoonlijk leren kennen en vragen kunnen stellen maakt volgens hen dat je anders over hun religie gaat denken.

Hoofdstuk 2 – Wat is religie volgens de AFS-deelnemers?

Wanneer we er proberen achter te komen hoe de jongeren over religie denken in een ander land, maar ook in hun thuisland is het belangrijk om te weten waar ze vandaan komen en wat voor hen de betekenis is van religie. Ze kunnen zich namelijk alleen verhouden tot religieuze mensen als zij een concept van religie hebben en om die verhouding te begrijpen moeten we weten wat hun eigen concepten zijn. Dit hoofdstuk onderzoekt de achtergrond van de jongeren en de kennis die ze hebben over religie. Om te beginnen gaat dit hoofdstuk eerst wat dieper in op de vraag waarom het belangrijk is om te weten hoe zij religie conceptualiseren. Het is daarnaast ook belangrijk om te weten hoe de jongeren voor hun uitwisseling in aanraking zijn geweest met religie. Daarom vervolgt het hoofdstuk met een korte beschrijving van de religieuze achtergrond van de jongeren. Vervolgens zal ik samenvatten hoe de jongeren tijdens het interview religie in het gastland beschreven en wat dit zegt over hun eigen definitie van religie. Ter afsluiting van dit hoofdstuk onderzoek ik wat die eigen definitie zegt over hoe de jongeren zich verhouden tot religie en religieuze mensen.

Belang van definitie van religie van de jongeren

Voor dit onderzoek ben ik voornamelijk geïnteresseerd in de manier waarop Nederlandse seculiere jongeren naar religie kijken, omdat ik de ideeën bestudeer die zij hebben over religie. Binnen de religiewetenschappen bestaan verschillende definities van religie en er is er geen één die door alle religiewetenschappers wordt omarmd. Dat is ook niet vreemd als je kijkt naar de verschillende definities die in de maatschappij worden gebruikt, de plek die we als religiewetenschappers bestuderen. Daarnaast zijn er veel verschillende religies op de wereld en dit zorgt vaak ook voor verschillende definities van religie. Daarbij is het belangrijk om te beseffen dat het concept 'religie' door Europeanen in andere delen van de wereld is

geïntroduceerd via kolonialisme. Daarom is het meestal zo dat iets beschreven wordt als 'religie' wanneer dit lijkt op het christendom (de aanwezigheid van een heilige tekst, één God, die almachtig is, en een specifieke plek voor aanbidding), aangezien dat is wat voor Europeanen religie was en waarmee ze andere fenomenen vergeleken, zoals onder andere Masuzawa uitlegt in haar boek over de uitvinding van het concept "wereldreligies".⁷⁴

Tegenwoordig wordt 'religie' binnen de religiewetenschappen ook wel breder gebruikt, al ziet Masuzawa ook daar mogelijke invloeden van eurocentrisch denken in terug.⁷⁵ Aangezien ik de gedachten en uitingen van deze jongeren bestudeer is het wel belangrijk om hun eigen concepten van religie uit te diepen. Door dat te doen weten we beter waar ze het over hebben wanneer ze iets religie noemen of iets als religieus beschrijven en kunnen we erachter komen hoe niet-religieuze jongeren denken over religie.

[De religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond van de jongeren](#)

Alle jongeren die ik heb geïnterviewd geven aan zelf niet gelovig te zijn. Dit is opvallend, omdat ik bij het zoeken naar deelnemers voor dit onderzoek in eerste instantie niet als criterium had dat dit jongeren moesten zijn met een specifieke (of geen) religieuze achtergrond. Voor dit onderzoek is maar een klein aantal jongeren geïnterviewd, maar het feit dat al deze jongeren aangeven niet religieus te zijn doet wel vermoeden dat AFS over het algemeen seculiere jongeren aantrekt.

Hoewel uit de interviews duidelijk blijkt dat geen van de jongeren zich associeert met een religie of zich er erg verbonden mee voelt, heeft ongeveer de helft wel een christelijke achtergrond. Deze geïnterviewden gaven aan dat ze wel christelijk waren opgevoed, naar een christelijke school waren geweest of vroeger regelmatig naar de kerk gingen. Zij waren

⁷⁴ Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 12-13.

⁷⁵ Ibid.

daarom wel bekend met het christendom of onderdelen daarvan. Van die groep gaf een deel ook aan dit leuk te vinden ook al zijn ze zelf niet religieus. De andere helft geeft voornamelijk aan niet in God te geloven. Ik heb niet altijd expliciet gevraagd of ze zelf religieus waren, omdat dit meestal vanzelf aan bod kwam bij de jongeren wanneer ik ze vroeg naar de aanwezigheid van religie in hun gastland. Ik ben daarom ook niet specifiek ingegaan op andere vormen van religie of spiritualiteit dan het christendom, al was er wel één iemand die aangaf wel te geloven in iets, maar niet wist wat. Het zou kunnen dat de rest tijdens het interview vooral gefocust was op het geloof in God en niet iets anders, omdat dit is waar mensen uit hun gastland het voornamelijk over hadden, maar dat kan ik niet met zekerheid zeggen.

Na hun uitwisseling en ten tijde van de interviews is het voor de meesten nog steeds het geval dat ze zich niet associëren met een religie - op één iemand na, die aangaf nu, een paar jaar na de uitwisseling, het gevoel te hebben toch iets te missen zonder religie en daarom graag meer met spiritualiteit bezig wil zijn (al weet ze nog niet hoe), omdat ze wel het gevoel heeft dat er meer is.

[Hoe beschrijven de jongeren religie in hun gastland?](#)

De meeste jongeren beschreven hun gastland of stad als “heel gelovig” of “heel katholiek”.

Het is belangrijk om te vermelden dat ze het zelf voornamelijk over “geloven” en “gelovig zijn” hadden, terwijl ik voornamelijk naar “religie” en “religieus” vroeg. Dit geeft aan dat er voor hen een directe link is tussen het begrip “religie” en het begrip “geloof” en ze voor hen misschien zelfs inwisselbaar zijn. Dat duidt erop dat geloven voor hen een belangrijk onderdeel is van religie. Dat is iets waar ik later in dit hoofdstuk nog op zal terugkomen.

In de beschrijvingen van de jongeren is te zien dat het grootste deel van hen de fysieke aanwezigheid van religieuze objecten of materiële religie een goede reden vinden om een stad of land te definiëren als “heel gelovig”. Een Argentinië deelnemer zei bijvoorbeeld: *“Ja, het is heel katholiek daar, iedereen heeft wel een Mariaatje of een Jezus in het huis hangen en dat soort dingen.”* Een jongen die in Popayan, Colombia woonde zei: *“Ik woonde in een hele gelovige stad, voor mij wel relatief gezien één van de meest religieuze steden van Colombia. [...] Als je plannen wilde maken op zondag was dat eigenlijk kansloos.”* Wat ze hiermee bedoelden verschilde wel per persoon. Het grootste deel gaf aan dat de religiositeit te zien was aan alle Mariabeeldjes en altaartjes die zowel in huis als buiten langs de weg te zien waren en de kruizen die bijna iedereen om zijn of haar nek droeg. Er waren ook een paar mensen die zeiden dat ze het alleen binnenshuis zagen en buitenshuis bijna niet, terwijl ze eerder wel de aanwezigheid van diezelfde soort beeldjes en altaren hadden beschreven. Voor hen waren dit dus geen aanwijzingen van religiositeit. Er is dus een verschil in wat als religieus ervaren wordt. Voor de één is de aanwezigheid van materiële objecten die aan het christendom gelinkt kunnen worden belangrijk, terwijl dit voor de andere niet lijkt op te gaan of in ieder geval niet genoeg lijkt te zijn. Een andere verklaring voor dit verschil in wat ze religieus noemen zou kunnen zijn dat ze ten tijde van het interview zo gewend waren geraakt aan de aanwezigheid in hun gastland van beeldjes, altaren en kruisjes dat het niet meer in hen opkwam om dit te noemen als iets religieus of bijzonder opvallends. Dit is wellicht wat Mauss zou beschrijven als *‘habitus’*.⁷⁶ In dat geval zijn ze zo in de cultuur van het gastland opgegaan dat dit beïnvloed heeft hoe ze naar bepaalde voorwerpen of gebouwen kijken. Dat zou kunnen verklaren waarom sommigen in eerste instantie zeiden weinig religie

⁷⁶ Kathleen Coessens en Stefan Östersjö, “Habitus and the Resistance of Culture,” in *Artistic Experimentation in Music: An Anthology*, eds. Darla Crispin en Bob Gilmore (Leuven: University Press, 2014), 335.

te hebben gezien buitenshuis, maar ze wel vertelden over de aanwezigheid van allerlei beeldjes buitenshuis nadat ze hier specifiek naar gevraagd waren. Dit is in ieder geval te zien in het gedrag van een paar van de jongeren. De aanwezigheid van religie in voorwerpen en in mensen leek voor hen niet meer bijzonder en meer iets wat er gewoon was en waar je aan meedeed: *“Het was zo normaal daar ofzo, iedereen was katholiek voor mijn gevoel, dus het was gewoon een vanzelfsprekendheid dat ik er ook maar gewoon een beetje in mee ging.”* De jongeren laten in ieder geval zien dat ze de aanwezigheid van religieuze objecten een goede reden vinden om een plek “heel gelovig” te noemen. Dat is interessant, want vanuit deze blik zou je sommige plekken in Nederland ook als zodanig kunnen bestempelen, terwijl ze die link uit zichzelf niet maakten tijdens het interview.

Wanneer de jongeren de religiositeit van anderen beschrijven kunnen we drie aan elkaar gerelateerde trends onderscheiden. Ten eerste maken ze onderscheid tussen gradaties van gelovigheid. Ten tweede gebruiken ze het woord “geloven” op twee verschillende manieren. Ten derde bepalen zij of iemand echt religieus is, niet die persoon zelf. Bij de gradaties van gelovigheid maken ze onderscheid tussen wat zij noemen “gewone” gelovigen en “streng-“ of “echt-“ gelovigen. Een deelnemer zei over Paraguay: *“Ik denk dat daar evenveel écht gelovigen waren als hier [...] die waren dan wat heftiger van ga maar bidden nu [...] God is een lieve man, dus vast dat ie je nog toe laat, maar anderen geloofden er gewoon in als gewoon aangeboren, het was gewoon zo. Ik ken niet heel veel mensen die er ook echt over nadachten.”* In dit citaat laat twee verschillende betekenissen zien van “geloven”. Namelijk geloven als iets dat je doet omdat dat gewoon hoort en geloven dat je doet omdat je er bewust over hebt nagedacht. Beiden zijn “gelovig”, maar de tweede betekenis is voor de geïnterviewde belangrijker, aangezien ze iemand dan beschrijft als “echt” gelovig. Iemand is dus serieus religieus wanneer ze actief over hun geloof nadenken. Het belang dat hieraan

gehecht wordt doet mij denken aan de invloed die het Europees christendom heeft gehad in de beschrijving van het concept “religie”, zoals Asad dit beschrijft.⁷⁷ Deze persoon is niet de enige die er zo over praat, daarom zal ik hier later dieper op ingaan. Iemand die in Argentinië zat vertelde over zijn gastgezin dat die “redelijk modern” gelovig was: *“De kinderen geloofden al niet echt meer, ze geloofden wel [...] dat er echt een God was, dus ze geloofden dan wel echt, maar ze waren er totaal niet mee bezig.”* Hij zegt hier dat hij het modern vindt wanneer de kinderen niet gelovig zijn. In die zin is religie voor hem dus ouderwets.

Daarnaast is er ook bij hem sprake van twee manieren om “geloven” te gebruiken. Eerst zegt hij namelijk dat de kinderen niet echt meer gelovig waren, maar vervolgens zegt hij dat ze nog wel in God geloofden (maar niet bezig waren met religie). Geloven betekent hier zowel “geloven dat God bestaat”, een onderdeel van religie, en “een geloof hebben”; een religie aanhangen/praktiseren. De kinderen geloofden wel in de eerste zin (namelijk dat God bestaat), maar niet in de tweede zin (want ze “waren er totaal niet mee bezig”). Dat lijkt erg op wat de persoon in Paraguay zei. Hij vindt het namelijk belangrijk dat iemand actief bezig is met religie om deze als religieus te bestempelen. Soms gaat het dus om hoeveel iemand doet met religie en hoeveel religieuze spullen ze hebben. Iemand die veel naar de kerk gaat, vaak een kruisje slaat of veel Mariabeeldjes in huis heeft is bijvoorbeeld “heel gelovig”. Soms gaat het echter meer over of ze regelmatig bezig zijn met hun religie en het “echt geloven” of dat ze het gewoon doen omdat het nou eenmaal zo gaat. In dat laatste geval worden deze mensen door meerdere van de geïnterviewde jongeren als “gewoon”, “minder”, of soms zelfs “niet” gelovig gezien. De beschrijving van religiositeit lijkt hier twee kanten op te gaan: aan de ene kant wordt religie beschreven als iets dat je kunt zien in spullen en in de dingen

⁷⁷ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 18-24.

die mensen doen in de praktijk en aan de andere kant met een nadruk op innerlijk geloof en overtuiging zoals in het protestantisme vaak naar religie wordt gekeken.

Dit onderscheid tussen “gewoon” en “echt” geloof zien we ook terug in dat veel jongeren voor anderen bepalen of zij wel of niet religieus zijn. Tijdens mijn gesprekken gebeurde het regelmatig dat mensen die ze tijdens hun uitwisseling hadden leren kennen eerst door de jongeren beschreven werden als niet religieus, maar later gaven ze aan dat *“iedereen eigenlijk wel gelovig is”*. Dit gebeurde ook andersom waarbij een groep mensen eerst als gelovig werd omschreven, maar later toch als niet gelovig. Dit lijkt opnieuw te maken te hebben met de twee manieren waarop “geloof” gebruikt wordt. Eerder gaf ik al aan dat een jongen in Argentinië dit deed bij zijn gastzusjes. Ook vertelde iemand over de mensen in Paraguay: *“Er zijn er heel weinig die niet geloven of zeg maar ervoor uitkomen dat ze er niet in geloven, want ik ken ook wel mensen van mijn leeftijd die wel steeds meer zeg maar minder erin geloven, maar die doen alles nog wel gewoon, ze zeggen nog wel dat ze katholiek zijn, maar er zijn echt wel steeds meer hoe jonger hoe minder.”* In deze beschrijvingen is het niet geheel duidelijk wanneer mensen volgens deze jongeren dan wel religieus zijn, maar ondanks dat de mensen waar zij het over hebben wel aangeven religieus te zijn, geven de jongeren aan dat dat niet zo is of dat het minder is dan dat zij verwachten van iemand die religieus is. Bij deze beschrijvingen lijkt het opnieuw dat er voor de jongeren een soort gradaties zijn in “gelovig” zijn. Het duidt er ook op dat deze jongeren het belangrijker vinden dat een religieus iemand past bij hun concept van religiositeit dan dat iemand zelf aangeeft religieus te zijn.

De jongeren zien religiositeit meer als iets dat bij ouderen past dan bij jongeren. In de meeste gevallen wordt aangegeven dat ouderen “religieuzer” waren dan jongeren. Zo gaan

zij meer naar de kerk en is het meer aanwezig in het dagelijks leven in dingen die gezegd of gedaan worden. Een Argentinië deelnemer omschreef dat als volgt: *“Die jongeren hebben toch net wat meer lossere gedachten, ik denk dat die minder geneigd zijn van ah ik heb iets fout gedaan, ik moet nu naar de kerk, waarbij ouderen dat al heel veel sneller zeggen.”* Een andere deelnemer in Argentinië zei daarover: *“Ze gebruikten het ook veel meer in hoe ze spraken [...] wat sowieso veel oude mensen dan deden, gewoon zo van ‘Moge God met je zijn’ of ‘God zegene je’.”* Dit verschil tussen ouderen en jongeren lijkt hen niet te verbazen. Waar ze wel verbaasd over waren, waren de gevallen waarin ze te maken kregen met jongeren van hun eigen leeftijd die, naar hun omschrijving, “strenggelovig” waren. Een jongen in Argentinië koppelde religie aan conservatieve gedachten en zat met veel jongeren op school die tegen abortus en homoseksualiteit waren. Daarover zei hij: *“Het was heel apart om dan toch zo’n soort conservatieve gedachten te hebben onder dat soort jongeren.”* Dit duidt erop dat ze het over het algemeen normaler vinden wanneer ouderen religieus zijn, dan wanneer mensen van hun eigen leeftijd dat zijn. Wellicht zien ze religie in dit voorbeeld meer als iets van het verleden, dat langzaam verwaterd. Dit is misschien niet heel vreemd, aangezien ze zijn opgegroeid in de Nederlandse samenleving, waarin de secularisatie, door de meesten begrepen als ontkerkelijking, in Nederland doorzet.

Hiernaast is religie voor de jongeren verbonden aan politieke onderwerpen op een voor hen negatieve manier. Bij de vraag hoe religie volgens hen aanwezig was in het gastland was de omgang met thema’s als homoseksualiteit, corruptie en abortus voor een aantal het eerste wat ze noemden. Op de vraag of religie aanwezig was in Argentinië zei iemand: *“Ja, ik koppel religieuze mensen al heel snel aan conservatieve gedachten [...] abortus was heel groot, over homo’s was heel groot en dat zijn best wel dingen die heel snel werden betrokken tot de kerk, dus dan werd er gezegd: ‘ja mijn pastoor zei dit...’”* En iemand die het met haar

Colombiaanse gezin over religie had gehad zei: *“Maar ik heb eigenlijk voornamelijk discussies over homo’s en zo gevoerd, omdat ze dat gewoon echt niet accepteerden. Dat was dan ook weer zo’n heel christelijk ding, dat mijn gastvader was van: ‘Nee, God heeft het zo bedoeld, met een man en een vrouw’.*” In deze gevallen wordt geloof eigenlijk altijd als iets negatiefs neergezet door de jongeren. Dingen die zij in Nederland normaal vinden, zoals het recht op abortus of een huwelijk tussen mensen van hetzelfde geslacht, waren daar niet vanzelfsprekend of waren vaak onderwerp van discussie onder religieuze mensen op tv, op school of in hun gastgezin. In de voorbereiding door AFS worden de jongeren wel voorbereidt op een mogelijke confrontatie met andere politieke standpunten, maar naast deze voorbereidingen wordt er weinig aandacht besteed aan de onderwerpen die tot confrontatie kunnen leiden. De link die de jongeren hier leggen tussen religie en deze onderwerpen duidt opnieuw op een associatie van religie met iets ouds en negatiefs.

Religie was voor de jongeren ook aanwezig in taalgebruik, maar deze aanwezigheid werd door de jongeren verschillend geïnterpreteerd. Wanneer men elkaar bedankte, begroette of van elkaar afscheid nam kwam het woord “God” regelmatig in die zin voor. Vaak was dit in de vorm van zegeningen. Niet iedereen in het gastland deed dit en sommige jongeren gaven aan dat ze aan de hand van religieus taalgebruik konden horen hoe religieus iemand was.

Het gebruik van religieuze woorden zoals God en de frequentie daarvan wordt dus door deze jongeren gezien als een mate van religiositeit. Overigens zagen niet alle jongeren dit op deze manier. Sommigen vonden het gewoon bij de taal en cultuur horen en gebruikten het ook zelf. Daar gaat het volgende hoofdstuk nog wat verder op in.

Religieuze verschillen werden door de jongeren meerdere malen verbonden aan verschillen in culturele ontwikkeling. Een paar associeerden de religiositeit van het gastland met een

“minder ontwikkelde” cultuur. Voor zowel Colombia als Argentinië als Paraguay wordt door sommige jongeren het verschil van de aanwezigheid van religie daar in vergelijking met Nederland bijvoorbeeld gewijd aan een achterlopende cultuur in het gastland. Deze jongeren lijken cultuur te zien als iets dat zich lineair ontwikkelt en waarbij hun eigen cultuur hoger staat dan die van hun gastland. Iets wat Europeanen volgens Asad in het algemeen doen door tijd te zien als iets progressiefs, waarbij alles alleen maar beter wordt en “de moderniteit” wordt gezien als een vooruitgang van een primitieve, traditionele of premoderne tijd.⁷⁸ Zo zei een meisje in Paraguay over de Paraguayaanse cultuur: *“Ja, dat ene meisje waar ik het dus over had⁷⁹, dat soort dingen, dan was ik altijd wel van, ja dat vind ik heftig, maar ja dat is nog gewoon, dat de cultuur dan ja, op sommige punten nog een beetje achterloopt zeg maar.”* En toen ik aan iemand vroeg of het net zo normaal was om gelovig als niet-gelovig te zijn in Argentinië zei iemand: *“Nee, ja Argentinië is best een, zeker voor Zuid-Amerika, best een progressief land en loopt vaak voorop.”* Hieruit lijkt het erop dat beiden religie meer koppelen aan een cultuur die volgens hen nog minder ontwikkeld is dan hun eigen cultuur. Dit is een fenomeen dat al langer bekend is in de antropologie en dat door Johannes Fabian wordt beschreven als het “ontkennen van gelijktijdigheid” met de medemens.⁸⁰ Hierbij wordt volgens Fabian de antropoloog (of in dit geval de jongeren, die je zou kunnen zien als amateur antropologen tijdens de uitwisseling) gezien als iemand van deze tijd en de “ander”, in dit geval de bewoners van hun gastland, als mensen uit een minder ontwikkeld stadium, terwijl beiden op hetzelfde moment leven. Omdat de jongeren

⁷⁸ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 18-24.

⁷⁹ Eerder in dit interview vertelde deze geïnterviewde dat de Paraguayanen meestal geen moeite hadden met uitwisselingsstudenten die niet gelovig waren, maar wel met een Paraguayaans meisje dat protestants was en niet katholiek. Een andere uitwisselingsstudent die met dat meisje bevriend was werd zelfs verteld dat het beter was dat hij niet met haar omging, omdat zij een slechte invloed had.

⁸⁰ Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object* (New York: Columbia University Press, 2014), 31. Dit is een eigen vertaling van Fabians begrip “denial of coevalness”.

religieuze mensen volgens dit begrip niet zien als mensen van deze tijd, blijft religie voor hen iets van vroeger, zelfs al zien ze de aanwezigheid van religie daar op dat moment.

Andere jongeren, die de aanwezigheid van religie ook koppelden aan de cultuur, beschreven dit neutraler, als een verschil, maar niet per se in ontwikkeling. Zij zeiden dingen als “het is gewoon zo, zo gaat het daar nu eenmaal” en “dat is normaal daar”. De manier van geloven die zij in hun gastland hebben ervaren omschrijven zij als deel van die cultuur, zonder die cultuur te beschrijven als minder ontwikkeld.

Naast christelijke activiteiten en rituelen hebben de jongeren ook andere rituelen en activiteiten ervaren tijdens hun uitwisselingsjaar die hen vreemd waren voor hun uitwisseling, maar die ze niet als religieus beschreven. Dat heeft er mee te maken dat het christendom als religie sterk aanwezig is in de besproken landen en dat de jongeren alleen christelijke rituelen als iets religieus lijken te beschouwen. Een ritueel dat de meesten bijvoorbeeld ook hebben meegemaakt is het verbranden van een pop met oud en nieuw. Dit wordt door de jongeren niet als iets religieus omschreven, maar als een voor hen onbekende activiteit die bij de traditie hoort. Hetzelfde geldt voor carnavalsoptochten. Carnaval is verbonden aan het christendom, maar wordt door de jongeren niet als iets religieus omschreven. Dat zou kunnen komen omdat het in Nederland ook door niet-christelijke mensen wordt gevierd. Het is wel belangrijk om deze dingen te benoemen, omdat het laat zien dat ze voornamelijk dingen als religieus bestempelen die christelijk zijn of zij als zodanig herkennen. Hun definitie van religie lijkt daarom erg “Christo-centrisch”. Dat is niet vreemd als je kijkt naar de ontwikkeling van het concept “religie” binnen en buiten Europa, zoals Asad deze beschrijft. De dingen die ze wel met religie associëren zijn misschien niet hetzelfde als wat ze gewend zijn uit Nederland, maar voor hen wel herkenbaar als religie

zoals ze die vanuit Nederland kennen. Het zijn dingen die te maken hebben met de kerk en met geloof in een God.

Wat zegt die beschrijving over hun definitie van religie?

Het lijkt erop dat de jongeren religie definiëren aan de hand van een aantal verschillende dingen. Voor de duidelijkheid zet ik hier de kenmerken van religie die ik in de beschrijvingen van de jongeren heb opgemerkt op een rij:

- Religie is iets van het verleden
- Religie is iets voor ouderen
- Religie hoort bij een achterlopende cultuur
- Religie is op een negatieve manier verbonden met politieke standpunten
- Er is een verschil tussen “echt” geloven en gewoon geloven
- Actief bezig zijn met je geloof (naar de kerk gaan, een kruisje slaan, religieus taalgebruik, zegeningen geven of ontvangen, etc.) maakt je religieus.

Deze kenmerken gaan niet allemaal op voor iedereen, maar deze worden wel breed gedeeld onder de jongeren. Bij sommigen werd er net iets meer aandacht besteed aan religieuze acties en voorwerpen en bij anderen iets meer aan “echt” geloven, maar bij de meesten kwamen beiden aan bod.

Religie wordt door een deel van de jongeren gezien als iets van vroeger. Dit is iets waarvan ik al eerder aangaf dat het door Johannes Fabian wordt beschreven als het “ontkennen van gelijktijdigheid” met de medemens.⁸¹ De jongeren hebben de aanwezigheid van religie in hun gastland ervaren en zien dit toch, ook na hun uitwisseling, als iets dat aan het verleden

⁸¹ Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object* (New York: Columbia University Press, 2014), 31.

toebehoort. Daarbij verbindt een aantal van hen dit ook met een achterlopende cultuur, zoals ze de cultuur van hun gastland beschrijven ten opzichte van die van Nederland. Asad beschrijft ook dit fenomeen waarbij Europeanen cultuur zien als iets dat lineair is en ultieme cultuur als eindpunt heeft. Hierbij staat een “Westerse” cultuur hoger dan bijvoorbeeld een Aziatische of Zuid-Amerikaanse cultuur.⁸² Dit komt volgens Asad voort uit het kolonialisme, waarin Westerse landen hebben bepaald wat een “goed ontwikkelde” cultuur betekent. Dat ze religie op deze manier bekijken suggereert erop dat ze zich verhouden tot de religieuze “ander” volgens Baumann en Gingrich’s *grammar of identity* genaamd oriëntaliseren waarbij de eigen identiteit als iets goeds wordt gezien en die van de ander als iets slechts, ook al heeft de ander nog wel iets goeds wat jezelf verloren bent.⁸³ Sommige aspecten van de religieuze traditie van het gastland worden namelijk door een groot deel van de geïnterviewden als iets positiefs omschreven. Zo zei een meisje dat naar Brazilië is geweest dat ze de religieuze gemeenschap iets moois vond, omdat er aandacht was voor elkaar en ze het ook gezellig vond. Ook het geven van een doel of betekenis aan het leven via religie wordt als iets positiefs gezien. Over het algemeen wordt de traditie echter toch als iets vreemds en inferieus gezien. Dit zie je terug in opmerkingen over dat de mensen in hun gastland nog niet zo ver zijn als wij Nederlanders, dat ze zich minder bewust zijn van de religiositeit en dat religie verbonden wordt aan negatieve politieke standpunten.

Daarnaast wordt “echt” geloven ook als een belangrijk onderdeel van religie gezien door veel van de jongeren. Ik vermoed dat dit voortkomt uit het protestantisme waarbij intrinsiek geloven een belangrijk onderdeel is van een christen. Dit denken heeft, zoals onder andere

⁸² Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 18-24.

⁸³ Gerd Baumann en Andre Gingrich, eds., *Grammars of Identity/Alterity* (New York: Berghahn Books, 2004), 20-21.

Asad en Masuzawa ook benoemen, een grote invloed gehad op de vorming van het concept religie door de jaren heen.⁸⁴ Niet alleen moet een religie voldoen aan kenmerken die het christendom heeft, zoals een heilig boek en een God, maar er moet sprake zijn van een duidelijk geloof en dat “geloven” is de kern van de religie.⁸⁵ De jongeren hebben het niet gehad over de Bijbel of andere heilige boeken, maar bij velen zien we wel dat “geloven” een erg belangrijk onderdeel is van religie. De jongeren maken een onderscheid tussen “geloven” en “echt geloven”, waarbij de eerste aangeeft dat de personen zelf zeggen gelovig te zijn en de tweede aangeeft dat ze er volgens de jongeren echt mee bezig zijn of bewust voor gekozen hebben. De jongeren lijken de tweede versie serieuzer te nemen en zeggen over mensen die “gewoon” geloven soms zelfs dat ze niet “echt” gelovig zijn. Deze jongeren zijn zelf niet christelijk, maar vinden dit duidelijk wel een belangrijk criterium voor religieus zijn. Het zou interessant zijn om te kijken of jongeren die naar een land op uitwisseling zijn geweest waar het christendom niet het grootst is eenzelfde soort definitie hebben van religie. Wanneer de jongeren zeggen dat iemand eigenlijk niet religieus is, ondanks dat die persoon dat zelf wel aangeeft, gebruiken ze hiervoor eigenlijk Baumann en Gingrich’s derde *grammar of identity* omvatten. Ze zeggen eigenlijk dat ze die persoon scharen onder dezelfde band die zij met religie hebben, zonder dat deze persoon hier iets over te zeggen heeft. Hij of zij hoort eigenlijk bij de groep van de “niet-gelovigen” al heeft hij/zij dat zelf niet door.

⁸⁴ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 42-43.

Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

⁸⁵ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 47-48.

Sommige jongeren herkenden religie voornamelijk als iets wat men doet. Als iemand naar de kerk ging of een kruisje sloeg dan was deze persoon religieus. Dat maakt dat hun definitie wat breder is en meer mensen omvat dan de bovengenoemde waarbij “geloof” het belangrijkste is. Dit lijkt wel wat op de manier waarop Birgit Meyer naar religie kijkt:

“I approach religion as a practice of mediation through which people seek to build a bridge towards what they perceive as the divine or supernatural. In this sense, religion may well be understood as a medium made and used by humans in order to render another reality, not directly tangible, present, accessible, and experienceable.”⁸⁶

De jongeren zien religie namelijk terug in de voorwerpen, gebouwen en activiteiten die de mensen in hun gastland hebben, bezoeken of doen om in relatie met God te zijn. Dit is bij de meesten echter alleen een eerste associatie met religie wanneer ze religie in hun gastland beschrijven en sommigen van hen geven toch later aan dat die mensen niet “echt” religieus zijn, omdat ze niet “echt” geloven. Hiermee zien we opnieuw een soort onderscheid tussen twee vormen van religie; de religie die aanwezig is in fysieke dingen en de religie die zich (volgens hen) in het hoofd van de religieuze persoon afspeelt.

Conclusie

We zien dus dat deze jongeren verschillende definities hebben van geloof en dat deze niet altijd overeen lijken te komen met die van de mensen in het gastland zelf. Naar de kerk gaan, beelden van Maria of Jezus hebben en een kruisje slaan zijn voor hen een belangrijke indicatie van iemands religiositeit, maar “echt” religieus zijn betekent ook er bewust mee bezig zijn en dit intrinsiek geloven. Wat betreft hun houding tot de ander als het gaat om de definiëring van religie zien we dat er voornamelijk sprake is van oriëntaliseren en in sommige

⁸⁶ “Religious Matters: Birgit Meyer,” laatst bezocht op 24 januari, 2022, <https://religiousmatters.nl/author/birgit-meyer/>

gevallen de *grammar of identity* van omvatten. Dit hoofdstuk laat zien dat de jongeren religie in hun gastland over het algemeen bekijken vanuit een protestantse blik, waarbij “echt”, innerlijk, geloven belangrijk is en dat ze religie zien als iets van vroeger. In het volgende hoofdstuk ga ik dieper in op hun ervaring met religie in het gastland en hoe zij er in de praktijk mee zijn omgegaan.

Hoofdstuk 3 – Religie praktiseren

Geen van de jongeren die binnen dit onderzoek zijn geïnterviewd is religieus en in dit hoofdstuk kijk ik of dit voor hen uitmaakt bij het uitvoeren van praktijken die zij als religieus bestempelen. Ik wil daarmee deze vraag beantwoorden: wat zegt de overweging van de jongeren om wel of niet mee te doen aan religieuze praktijken over hun houding naar religieuze mensen? Ze leren vanuit AFS dat het belangrijk is om je open te stellen voor de gebruiken in het gastland en door deze vraag te stellen komen we erachter of een religieus gebruik daar voor hen ook onder valt of dat dit voor hen anders is. Eerst zal ik beschrijven welke religieuze praktijken de jongeren zijn tegengekomen tijdens hun uitwisseling om een duidelijk beeld te geven van de manier waarop de jongeren religie in hun gastland zijn tegengekomen en waarop ze hun ervaring met religie baseren. Daarna zal ik ingaan op hun redenen om hier wel of niet aan mee te doen. Hun motivatie hiervoor geeft inzicht in hun gedachten over religie en laat zien wat het voor hen betekent om met een bepaalde religieuze praktijk mee te doen. Onderzoek naar hun beweegredenen geeft meer informatie over hun concept van religie en de manier waarop zij zich hiertegenover verhouden.

Ervaring met religieuze praktijken

De jongeren zijn tijdens hun uitwisseling met verschillende religieuze praktijken in aanraking gekomen. Tijdens de interviews heb ik de jongeren gevraagd naar de activiteiten die ze deden met familie, vrienden en op school. Hobby's, sport, familiebezoek, kerkbezoek en feestdagen. Ook heb ik gevraagd of hun gastgezin religieus was en zo ja, waar ze dat aan merkten. Naar aanleiding van deze twee vragen ben ik erachter gekomen dat er een aantal religieuze praktijken zijn die veel beschreven worden, zoals kerkbezoek, kruisjes slaan en bidden. Ik zal daarom eerst beschrijven hoe de jongeren met deze praktijken in aanraking kwamen. Daarna zal ik ook nog een aantal andere religieuze praktijken beschrijven die bij

minder mensen naar voren kwamen, maar wel het benoemen waard zijn omdat ze bijdragen aan een compleet beeld van de religieuze praktijken die ze in het gastland zijn tegengekomen.

Kerkbezoek

Eén van de meest genoemde religieuze praktijken is het kerkbezoek. Alle jongeren zijn tijdens hun uitwisseling wel een keer naar de kerk geweest, maar de frequentie waarin dit gebeurde en de manier waarop verschilt enorm tussen de jongeren. De meeste gastouders gingen elke week naar de kerk en een paar van hen gingen eens in de maand. Van één meisje dat op uitwisseling naar Paraguay was gingen de gastouders en vrienden nooit naar de kerk. Op haar school was er echter wel af en toe een kerkdienst. Ook een deel van de andere jongeren had regelmatig een kerkdienst op school. In de meeste gevallen vond dit eens per maand plaats. Vaak werd er gebeden en gezongen en werd er een preek gehouden die soms werd gecombineerd met mededelingen van de school. Een jongen die naar Argentinië is geweest liet weten dat er tijdens deze dienst een verhaal verteld werd, dat er liedjes werden gezongen en dat ze op hun knieën moesten bidden. Bij binnenkomst moesten ze hun lichaam draaien naar een Mariabeeld waarna ze op één knie moesten gaan en een kruisje moesten slaan. Bij een meisje dat naar Colombia ging werd er door de priester een kruisje op hun voorhoofd getekend met een onbekende substantie (waarschijnlijk as). Dat vond zij zelf niet zo'n fijn idee, waardoor zij hiervan afzag. Daar was ze overigens niet de enige in, waardoor haar reactie niet vreemd was voor de anderen.

De meeste jongeren, die ik geïnterviewd heb, gingen alleen mee naar de kerk met hun gastouders op speciale dagen zoals kerst en Pasen. Vaak gold dit ook voor hun gastbroers of -zussen. Een aantal ging wel vaker mee. Meestal omdat dit een gewoonte was of omdat ze

dit zelf leuk vonden. In geen geval was het voor hen verplicht om met hun gastouders mee te gaan, al werd dit tijdens speciale dagen wel verwacht. In de kerk werd er voornamelijk gezongen, gebeden en werden er kruisjes geslagen. Ook werden er af en toe voorwerpen of personen gezegend. Zo vertelde een meisje dat naar Ecuador is geweest dat iedereen met kerst een beeldje van baby Jezus meenamen naar de kerk. De pastoor gooide daar water over en dan werd het beeldje weer in huis neergezet. Zo was het beeldje gezegend en dat vonden de mensen volgens haar heel belangrijk:

“Met kerst weet ik nog, dat iedereen moest dan een baby Jezus meenemen en dan ging de pastoor daar water overheen gooien, over al die baby Jezussen, dat was echt heel grappig, vond ik ook heel random, maar was wel leuk. [...] volgens mij was dat dus gewoon dat die Jezus ging je dan weer in je huis zetten, dus dan was je huis een soort van, dan was die Jezus een soort van geblessed door God en de pastoor enzo, dus dat vonden mensen heel belangrijk.”

Hieraan is te zien dat het voor dit meisje een nieuwe ervaring was om iets gezegend te zien worden. Het was duidelijk vreemd voor haar en ze lijkt er zelf geen betekenis aan te geven, maar ze geeft wel aan te begrijpen dat dit voor de anderen in de kerk een belangrijk ritueel is. Door mee te gaan naar de kerk heeft het haar in dit geval dus meer begrip opgeleverd voor het belang van dit ritueel voor de religieuze mensen om haar heen.

Volgens een aantal jongeren ging niet iedereen naar de kerk. Vooral ouderen deden dat elke week. Deze associatie van religie met ouderen zagen we ook in het vorige hoofdstuk.

Een kruisje slaan

Naast kerkbezoek werd ook het slaan van een kruisje heel veel genoemd als religieus gebruik. Bijna alle deelnemers beschrijven mensen die een kruisje sloegen. Dit gebeurde in

de kerk, op straat bij een katholiek beeldje langs de weg, maar ook in de auto voor vertrek. Alleen de deelnemer uit Brazilië heeft het hier niet over gehad. Een verklaring daarvoor kan zijn dat haar gastgezin protestants was en niet katholiek, waardoor zij geen kruisjes slaan. De rest van haar familie en de meeste mensen om haar heen waren echter wel katholiek, maar ook bij hen beschrijft ze dit niet. Ze is in Nederland katholiek opgevoed, dus het kan ook zijn dat dit voor haar niet bijzonder genoeg was om te noemen in tegenstelling tot de andere jongeren die hier minder bekend mee waren.

Een meisje dat naar Paraguay geweest is leerde dat er naast een “gewoon” kruisje ook een speciaal kruisje voor de duivel bestond in haar kerk. Deze was om de duivel te weren en moest bij bepaalde woorden worden uitgesproken. Dit was voor haar moeilijk te begrijpen, omdat zij dit gebruik niet kende en de taal niet goed sprak. De dienst was namelijk deels in het Spaans en deels in het Guarani, de tweede officiële taal van Paraguay. Om deze reden deed zij niet mee wanneer de anderen dit kruisje sloegen. Dat zij dit niet deed werd een keer opgemerkt door iemand van de kerk die daarom boos op haar werd. Toen ze probeerde uit te leggen dat ze niet alles begreep en het moeilijk kon verstaan had deze vrouw iets meer begrip, maar het was geen fijne ervaring voor de deelnemer.

Een jongen die naar Argentinië is gegaan merkte dat men vaak een kruisje sloeg als ze in de bus zaten en langs een kerk reden. Het waren volgens hem voornamelijk oudere vrouwen die dit deden. Toen hij dit eenmaal door had is hij dit ook gaan doen. Dit begon als grapje, maar uiteindelijk werd dit voor hem een gewoonte. Hierin zien we een voorbeeld van wat Mauss *habitus* noemt⁸⁷, een lichamelijke gewoonte die, ook geheel in lijn met bijvoorbeeld Meyer's denken over materiële religie, niet noodzakelijk te maken heeft met de innerlijke of

⁸⁷ Kathleen Coessens en Stefan Östersjö, “Habitus and the Resistance of Culture,” in *Artistic Experimentation in Music: An Anthology*, eds. Darla Crispin en Bob Gilmore (Leuven: University Press, 2014), 335.

mentale beweegredenen. Het kruisje slaan werd voor hem een gewoonte ondanks dat zijn redenen om hiermee te beginnen niet te maken hadden met “geloof” en zelfs uit humor voortkwamen. Maar deze beweegredenen veranderen niets aan het feit dat hij regelmatig een *sensational form* beoefende.⁸⁸

Er waren ook twee jongeren die vertelden dat hun gastouders een kruisje sloegen voor ze ergens met de auto heen gingen. Deze jongeren vertelden mij dat ze dit als iets onheilspellends ervaarden, omdat ze het gevoel kregen dat het verkeer of de aankomende reis blijkbaar zo gevaarlijk was, dat het nodig was om een kruisje te slaan. In plaats van dat het hun steun gaf, zoals dat waarschijnlijk bij de gastouders was, had dit voor hen het tegenovergestelde effect.

Bidden

De meeste jongeren hebben tijdens hun uitwisseling ook regelmatig moeten bidden of hebben mensen zien bidden. Over het algemeen kregen ze hier alleen op school mee te maken en niet thuis. Bij sommigen werd er in de ochtend voor het begin van de eerste les gebeden, bij anderen gebeurde dit alleen tijdens de kerkdienst op school. Eén iemand die naar Colombia is geweest gaf aan dat ze ook voor het avondeten bidden. Een ander iemand die naar Colombia ging vertelde juist dat haar gastgezin dit niet deed. Dat vond ze raar, omdat ze dit vanuit haar christelijke basisschool in Nederland wel gewend was en Colombia volgens haar christelijker was dan Nederland. Iemand die naar Ecuador is geweest gaf eerst aan dat haar gastgezin nooit bad tijdens het eten, maar zei later dat ze dat misschien wel deden en dat het mogelijk is dat ze het zo normaal vond dat het haar niet meer opviel. Wat

⁸⁸ Birgit Meyer, “Mediation and immediacy. Sensational forms, semiotic ideologies and the question of the medium,” *Social Anthropology* 19, nr. 1 (2011)(special issue “What is the Medium?”), 30-31.

ze zich nog wel herinnerde is dat ze met kerst met z'n allen een gebed gingen doen en dat zij toen ook iets moest zeggen. Dat vond ze eerst heel spannend, maar het ging uiteindelijk goed.

Bij een jongen in Argentinië werd er nooit gebeden in het gezin. Er werden wel grappen gemaakt over dat ze zouden moeten bidden op bepaalde momenten, maar ze deden dit nooit. Iemand anders, die in Paraguay zat, heeft bij een voorstelling in de kerk als engel opgetreden en moest toen een oud Spaans gebed opzeggen en een lied zingen. Omdat ze het raar vond om dat te doen zonder gelovig te zijn heeft ze gevraagd of dat erg was, maar volgens haar maakte niemand dat wat uit, waardoor zij het ook niet meer erg vond. Dat is interessant, want het toont aan dat de focus op "geloven" veel meer bij haar aanwezig is dan bij de mensen in het Paraguay. Een meisje dat in Brazilië zat heeft veel met haar bijbelgroep gebeden, soms alleen, maar vaak met z'n allen. Zij zat in een protestants gastgezin die elke zaterdag een bijbelgroep hadden waar zij ook mee naartoe ging. Haar gastouders hadden ook nog eens per week een aparte bijbelleesgroep en zelf ging ze eens in de maand naar een andere bijbelleesgroep. Tijdens de bijbelgroep werden er liedjes gezongen en spelletjes gespeeld en werd er voorgelezen uit de Bijbel. Aan het einde werd het afgesloten met een gezamenlijk gebed. Er werd dan voor bepaalde gebeurtenissen in de groep gebeden, zoals een sollicitatie van iemand of iemand die ziek was. Ze hielden elkaars handen vast in een kring, deden hun hoofd naar beneden en hun ogen dicht en soms bidden ze dan in zichzelf en soms met de hele groep.

Taal

Zoals ik in het vorige hoofdstuk al aangaf kwam religie ook vaak terug in het taalgebruik in het gastland van de meeste jongeren, al verschilde het per persoon in hoeverre ze dit

taalgebruik overnamen. Alle jongeren die naar Colombia zijn geweest geven aan dat er vaak religieuze zinnnetjes of woordjes worden gezegd. Voorbeelden hiervan zijn het gebruik van “God”, bijvoorbeeld “Dios mio” (mijn God), Dios de bendiga (dat God je zegent) of “hopelijk dat God ons dit geeft”. Niet alleen in Colombia, maar ook in Argentinië, Brazilië en Ecuador kwamen zinnnetjes voor als “Godzijdank”, “moge God met je zijn” en “als God het wil”. Bij de deelnemer in Ecuador zeiden ze altijd “Dios le page” bij het krijgen van eten. Dit betekent iets van “God betaalt je” en is volgens haar bedoeld om diegene via God te bedanken voor het maken van het eten. Verder zeiden ze daar bij afscheid “dat je in goede handen mag zijn van God”. Dit taalgebruik is iets wat sommigen al snel overnamen, omdat het zo normaal was voor iedereen om hen heen en daardoor ook snel voor hen. Zeker wanneer het zinnnetjes waren die ze in Nederland normaal gebruikten zoals “mijn God”. Hier zien we opnieuw een voorbeeld van Mauss’s *habitus*. Deze keer gaat het om een gebruik dat ze al kennen uit Nederland, namelijk het gebruik van “mijn God” in de Nederlandse taal. Aangezien ze al bekend zijn met het gebruik van deze uitspraak vinden ze het veel normaler en makkelijker om dit ook in hun gastland te doen en is er geen moment waarop ze nadenken of ze dit gebruik wel willen overnemen. Wanneer ze een zin niet kenden als algemeen gebruik in Nederland voelde het voor de meesten gek om over te nemen, zo zei een deelnemer: *“Al die kleine zinnnetjes waren voor mij niet zo normaal, ik zei gewoon ciao.”* Toch was er ook een deelnemer die dit anders aanpakte. Deze deelnemer, die naar Ecuador is geweest, vertaalde het voor zichzelf naar iets wat voor haar meer betekenis had. Zij zei over mensen die haar toewensten dat God haar zegende of begeleidde: *“Ik vond dat ergens wel mooi, maar het was wel wennen, want ja als je gewoon niet in God gelooft dan denk je wel van, het voelt een beetje scheef, omdat de ander dat dan heel lief zegt, terwijl jij er niet*

echt waarde aan hecht [...] maar ik probeerde het altijd wel op te vatten als, je gunt me dat er goede dingen gebeuren.”

Feestdagen

Tijdens hun uitwisseling hebben de jongeren verschillende feestdagen meegemaakt, die zij als religieus bestempelden. Zo was er bij iemand in Colombia in februari een heilige week waarbij er door de hele binnenstad een parade was met beelden en kaarsen en Ecuador maakte iemand Allerzielen mee. Ze kwamen dan met de hele familie bij elkaar om broodjes te bakken in de vorm van een poppetje en om een speciaal drankje te drinken. Vroeger brachten ze dit volgens haar naar de graven toe, zodat de doden het konden drinken en eten, dit vond ze zelf een eng idee. Nu doen ze dat niet meer en eten ze dat gewoon thuis. Waarom dit veranderd is wist ze niet. Ze had verwacht dat deze dag veel over de doden zou gaan vanwege de naam: Día de los Muertos (Dag van de Doden), maar daar had niemand het over. De competitie voor het mooiste poppetje was de voornaamste bezigheid die dag. Ook met Oud en Nieuw maakten ze in Ecuador poppen, maar dan veel groter. Deze representeerden meestal bepaalde mensen, bijvoorbeeld politici die dat jaar iets stoms hadden gedaan, of ze stelden zichzelf voor. Deze poppen werden vervolgens om middernacht verbrand. Verder moesten ze zelf middernacht over vuur springen, ze wist niet goed waarom, maar had zelf bedacht dat ze misschien het nieuwe jaar in sprongen. Dit is interessant vanuit het perspectief van Knibbe et al. over leren over rituelen door te participeren, want we zien hier iemand die door zelf mee te doen aan een ritueel daar betekenis aan weet te geven.⁸⁹ Het verbranden van een pop hebben twee mensen in

⁸⁹ Kim Knibbe, Marten van der Meulen en Peter Versteeg, “Why Participation Matters to Understand Ritual Experience,” *Fieldwork in Religion* 6, nr.2 (2012): 116-118.

Colombia ook meegemaakt, één van hen zei dat dit symbool stond voor de nieuwe persoon die je wordt met het nieuwe jaar.

Iedereen heeft tijdens hun uitwisseling kerst gevierd met de familie. Bij de meesten hield dit voornamelijk in dat ze samen aten op kerstavond en in sommige gevallen dat ze cadeaus kregen. De drie deelnemers die naar Colombia zijn geweest hadden het daarnaast ook nog over de negen dagen voor kerst: Novenas. De hele familie, en soms ook vrienden, kwamen elke avond in de negen dagen voor kerst bij elkaar om christelijke kerstliedjes te zingen en te eten. In sommige gevallen werd er ook gebeden of werd er een Bijbelverhaal voorgelezen.

Andere religieuze praktijken die de jongeren noemden waren het aangeboden krijgen van christelijke plaatjes op terrasjes en het ontvangen van kaarten met christelijke plaatjes op heilige feestdagen van de gastouders nu ze terug zijn in Nederland. Ook vertelde iemand die in Argentinië zat dat mensen vaak stopten bij Mariabeeldjes langs de weg om er water neer te zetten. Hij wist niet waarom, alleen dat het hoorde als je gelovig was. Dit is een interessante verwoording, omdat hij hiermee een poging lijkt te doen om uit de *protestant bias* te stappen. Hij begrijpt het niet, maar ziet dat het hoort als je “gelovig” bent. Het is niet per se logisch om te doen, maar hoort gewoon zo. Dus ondanks dat hij nog wel het woord “gelovig” gebruikt doet hij een stap op zij van het idee dat dat een volledig mentale kwestie is.

Meedoen met religieuze praktijken

In deze paragraaf ga ik dieper in op de eigen participatie van de jongeren bij religieuze activiteiten en rituelen (of keuze om niet te participeren). Ze hebben gezien dat anderen hiermee bezig waren en soms hebben ze er zelf ook aan mee gedaan. Niet iedereen deed overall aan mee en er was een groot verschil tussen de jongeren als het gaat om de

praktijken waar ze wel en niet aan mee deden. Daarom heb ik ze ook gevraagd waarom ze ervoor kozen om wel of niet aan bepaalde praktijken mee te doen. Hierin speelden onder andere interesse, zich willen aanpassen, respect, gewoonte, onbekendheid en zich een indringer voelen een rol. Wat voor de één een reden is om wel mee te doen bleek voor de ander juist een reden om niet mee te doen. Ik zal eerst samenvatten welke redenen er door de jongeren genoemd zijn om wel mee te doen aan verschillende praktijken. Daarna zal ik hetzelfde doen voor niet meedoen en tot slot zal ik wat meer ingaan op een aantal individuele jongeren en hun redenen. Dat laatste doe ik om te kunnen laten zien welke overwegingen ze maakten en hoe deze van elkaar verschilden.

Een groot deel van de jongeren gaf aan mee te doen met bepaalde praktijken, omdat ze het leuk vonden deze een keer te kunnen meemaken. Dit was de meest genoemde reden en ging vaak gepaard met interesse in hoe de praktijk eraan toegaat in het gastland. Ook veel genoemd was de reden zich te willen aanpassen aan de omgeving. Iedereen doet het, dus vonden ze dat zij dit ook hoorden te doen. Het zou goed kunnen dat ze hierbij beïnvloed zijn door AFS, die dit vaak benoemd in de voorbereiding van de jongeren. Verder zei iemand het belangrijk te vinden om een stukje te investeren in het geloof van haar gastgezin aangezien dit deel was van hun leven. Een aantal jongeren gaf aan uit respect voor de andere mensen mee te doen. Doen wat de rest doet en opgaan in de groep is wat zij als respectvol zagen naar de mensen in hun omgeving. Sommigen gaven ook aan mee te gaan naar de kerk of mee te doen met bidden of een kruisje slaan, omdat men dit gewoon deed. Het werd voor hen een gewoonte. Hier zien we ook de *habitus* van Mauss terug, maar in plaats van zonder nadenken dingen te doen omdat ze (in de Nederlandse cultuur) normaal zijn, doen ze die

dingen zonder erover na te denken, omdat ze in hun gastland normaal zijn.⁹⁰ Ze zijn dus zo gewend geraakt aan wat daar normaal is, dat ze een kruisje slaan, naar de kerk gaan en bidden zonder hier verder over na te denken.

De manier waarop de jongeren aangeven waarom ze wel meedoen lijkt in vele opzichten op het eerste etnorelativistische stadium van Bennett, acceptatie, waarbij mensen verschillen in culturele waarden onderschrijven, accepteren en respecteren.⁹¹ Ze geven namelijk aan te begrijpen dat er op deze gebieden een verschil is in waarden tussen hen en deze religieuze mensen. Ze beschrijven zichzelf als niet-religieus en geven aan dat deze praktijken voor henzelf niets betekenen. Tegelijkertijd accepteren ze ook dat de religieuze mensen in hun gastland andere waarden hebben en hebben ze hier respect voor. Uit respect voor de waarden van de ander besluiten deze deelnemers mee te doen aan iets dat voor de ander belangrijk is. Aangezien ze zich niet weten te verplaatsen in het wereldbeeld van de ander is er geen sprake van het tweede stadium, waarbij mensen zich volgens Bennett in bepaalde, tijdelijke, situaties kunnen verplaatsen in andere wereldbeelden en van hieruit contact kunnen leggen met mensen met dat ander wereldbeeld.⁹² Het gaat dus niet zo ver dat ze het (tijdelijk) zelf geloven of intrinsiek belangrijk vinden.

De jongeren hadden ook verschillende redenen om juist niet mee te doen aan bepaalde gebruiken. De twee redenen die het vaakst genoemd werden waren dat ze niet snapten hoe het werkte of wat de bedoeling was en dat ze een gevoel hadden een indringer te zijn. Bij die eerste ging het er voornamelijk om dat ze niet bekend waren met de gebruiken of dat ze het

⁹⁰ Kathleen Coessens en Stefan Östersjö, "Habitus and the Resistance of Culture," in *Artistic Experimentation in Music: An Anthology*, eds. Darla Crispin en Bob Gilmore (Leuven: University Press, 2014), 335.

⁹¹ Milton J. Bennett, "A developmental approach to training for intercultural sensitivity," *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 184.

⁹² Milton J. Bennett, "A developmental approach to training for intercultural sensitivity," *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 185.

letterlijk niet konden begrijpen vanwege de taal. De tweede reden had er mee te maken dat ze zelf niet geloofden in datgene waar de rest om hun heen in geloofden. Ze kregen daarom het gevoel dat hun handeling niet oprecht was als ze meededen, alsof ze een indringer waren. Het had voor hen geen betekenis en daarom voelde het niet lekker. Hier zien we weer dat de jongeren religie voornamelijk zien als een mentaal iets, zonder geloof is het niet echt. Opnieuw is hier hun *protestant bias* terug te zien, omdat zij religie zo bekijken en denken dat dit voor de religieuze ander waar ze mee te maken hebben ook een mentaal iets is waarbij al het andere van minder belang. Dat betekent voor de jongeren dat zij voor hun gevoel niet oprecht mee kunnen doen als ze het zelf niet geloven.

Net als bij de keuze om mee te doen werd er bij de keuze om niet mee te doen ook door een aantal gezegd dat ze ervoor kozen uit respect niet mee te doen. Dit is wat een deelnemer naar Argentinië daarover zei: *“Voor mij zit er geen betekenis achter, dus als ik dat doe dan heb ik het gevoel dat ik doe of het niets is en dat vind ik niet zo respectvol, dus ik dacht dat doe ik gewoon niet.”* Ook deze deelnemer ziet, geheel in lijn met de *protestant bias*, de betekenisgeving als een belangrijke eis om aan een religieuze activiteit mee te doen.

Deze houding zou je, net als die van de deelnemers die meededen, kunnen omschrijven als de etnorelativistische houding van acceptatie. Zij maken alleen met dezelfde blik op de ander een andere keuze. Zij accepteren en respecteren het verschil in waarden ook, maar vinden juist daarom dat ze niet mee moeten doen. Echter, dit slaat op mensen die niet meededen uit respect; van de mensen die niet meededen omdat ze het niet begrepen zou je kunnen zeggen dat ze meer dachten volgens het derde ethnocentrische stadium van Bennett, minimalisatie, waarbij mensen verschillen tussen culturen onderschrijven, maar deze

wegzetten als niet belangrijk of in de weg staand van goede communicatie.⁹³ Zij zien namelijk wel de verschillen in waarde, maar vinden dit blijkbaar niet belangrijk genoeg om ook echt te vragen naar wat het inhoudt en betekent voor de ander. Een aantal geeft aan niet mee te doen, omdat ze zich dan een indringer zouden voelen. Het zou kunnen dat juist het meedoen aan deze praktijken er uiteindelijk voor zou hebben gezorgd dat ze beter begrepen wat er gebeurde, waardoor ze zich geen indringer meer hadden gevoeld. Zoals ik al eerder aangaf zou je de jongeren eigenlijk kunnen zien als amateurantropologen, aangezien ze een, voor hen nieuwe, cultuur leren kennen door hieraan mee te doen en daar ter plekke betekenis aan moeten geven. Knibbe et al. leggen uit dat antropologen ook vaak besluiten niet te participeren, maar geeft aan dat het juist veel inzicht kan bieden in een ritueel, omdat het je begrip van een ritueel vergroot, zorgt voor actieve interpretatie van het ritueel bij andere deelnemers en inzicht geeft over het proces van betekenis geven.⁹⁴ In het geval van deze jongeren zou meedoen daarom misschien ook kunnen zorgen voor een groter begrip van de ander en het ritueel waar zij aan meedoen. Bij het meisje uit Ecuador dat bij de zegening van de jezusbeeldjes was kun je zien dat ze door haar deelname inderdaad beter leek te begrijpen wat dit ritueel voor de mensen om haar heen betekende.

Conclusie

De vraag aan het begin van dit hoofdstuk was: wat zegt de overweging van de jongeren om wel of niet mee te doen aan religieuze praktijken over hun houding naar religieuze mensen?

In dit hoofdstuk is te zien dat de jongeren soms besloten ergens niet aan mee te doen omdat dit voor hen iets onbekends was. Hierbij speelde *habitus* waarschijnlijk een grote rol, omdat

⁹³ Milton J. Bennett, "A developmental approach to training for intercultural sensitivity," *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 183-184.

⁹⁴ Kim Knibbe, Marten van der Meulen en Peter Versteeg, "Why Participation Matters to Understand Ritual Experience," *Fieldwork in Religion* 6, nr.2 (2012): 116.

mensen minder snel dingen zullen doen die ze niet gewend zijn. Sommigen jongeren lijken echter een nieuwe *habitus* te hebben geadopteerd door wel mee te doen met activiteiten, waardoor sommigen voor hen uiteindelijk als een gewoonte aanvoelden.

Daarnaast hebben we gezien dat de *protestant bias* van sommige jongeren, waarvan we in het vorige hoofdstuk al gezien hebben dat dit bij een groot aantal van de jongeren hun concept van religie beïnvloed, er soms voor heeft gezorgd dat de jongeren niet mee hebben gedaan aan bepaalde religieuze activiteiten. Zij hadden het gevoel de integriteit van het geloof van de ander te schaden door mee te doen, zonder te geloven wat zij geloven.

Verder zien we bij ten minste één jongere dat ze zelf betekenis gaf aan rituelen en dit ervoor zorgde dat ze de religieuze mensen beter kon begrijpen of makkelijker met hen mee kon doen. Dat geeft aan dat voor haar in ieder geval lijkt te kloppen wat Knibbe et al. zeggen, namelijk dat participatie een belangrijk onderdeel is van het vergroten van je begrip van een ritueel.⁹⁵

Het valt mij op dat de meeste jongeren aangaven geïnteresseerd te zijn in de religieuze praktijken en het leuk vonden om hier af en toe aan mee te doen. Dat laat zien dat ze hier over het algemeen nieuwsgierig naar zijn en er in ieder geval niet gelijk een negatieve houding naar hebben. Naast de interesse is een belangrijke reden om mee te doen de behoefte om zich aan te passen en om te doen wat hoort. Ze zijn dus grotendeels bereid mee te doen met dingen die voor de meeste mensen normaal zijn, al is dat voor henzelf niet zo. Uit respect naar de andere willen handelen kwam meerdere keren terug en dat laat zien dat ze erover hebben nagedacht en zich bezighielden met de ander. De redenen die de

⁹⁵ Kim Knibbe, Marten van der Meulen en Peter Versteeg, "Why Participation Matters to Understand Ritual Experience," *Fieldwork in Religion* 6, nr.2 (2012): 116.

jongeren geven om wel of niet mee te doen lijkt voor een groot deel te passen in Bennett's "acceptatie" stadium. Dit suggereert over hun houding tegenover religie en religieuzen dat ze zien dat ze verschillende waarden hebben ten opzichte van deze mensen, maar dat ze dit verschil ook accepteren en respecteren. Ze lijken de religie niet als iets positiefs of negatiefs te ervaren, maar als iets wat ze zelf niet kennen, maar waar ze wel over willen leren. Een aantal lijkt dichterbij het "minimalisatie" stadium te zitten en heeft daarmee een iets afstandelijkere houding ten opzichte van de religieuze mensen in hun gastland. Het lijkt ze niet heel erg uit te maken dat die mensen andere waarden hebben en ze hebben ook geen behoefte om dit uit te zoeken.

Nu we weten hoe de houding van de jongeren is ten opzichte van het meedoen aan religieuze praktijken, is het interessant om te kijken of ze zelf het idee hebben dat hun houding tegenover religie is veranderd door hun ervaringen met religie tijdens hun uitwisseling. Dit zal ik beschrijven in het volgende hoofdstuk samen met de vraag of die eventuele veranderde houding ook in Nederland tot uiting komt.

Hoofdstuk 4 – Reflectie op religie en cultuur

In dit laatste hoofdstuk voor de conclusie ga ik in op de invloed die hun uitwisseling volgens de jongeren gehad heeft op hun houding tegenover de cultuur en religie van hun gastland en of dit ook effect heeft gehad op hun houding tegenover religieuzen in Nederland. De reflectie van de jongeren op het effect van hun uitwisseling geeft inzicht in hun huidige houding tegenover religie in hun gastland en in Nederland en geeft weer in hoeverre zij hierover hebben nagedacht. We kunnen niet weten of de houding van de jongeren tegenover religie daadwerkelijk is veranderd door de uitwisseling, omdat ik hen niet voor de uitwisseling heb kunnen spreken en daarom geen vergelijking kan maken. Daarom heb ik de jongeren gevraagd of zij zelf denken dat deze houding veranderd is door hun uitwisseling. Om hun eigen reflectie goed uiteen te zetten ga ik in op vier onderwerpen. Om te beginnen heb ik de jongeren gevraagd of ze anders zijn gaan denken over enerzijds de cultuur en anderzijds de religie van hun gastland. Deze twee behandel ik apart, omdat sommige jongeren verschillende antwoorden geven voor beiden. Uit deze antwoorden bleek soms dat de jongeren een verschillende houding hadden tegenover religie in hun gastland en religie in Nederland, daarom zal ik vervolgens ook uitleggen op welke verschillende manieren religie in beide landen beschreven werd. Ten slotte beschrijf ik in hoeverre de jongeren denken te hebben bijgedragen aan de missie van AFS. De jongeren zijn bekend met de missie en doelstellingen van AFS (meer begrip creëren tussen culturen met als doel meer vrede in de wereld), daarom kunnen deze fungeren als een goede operationalisering van de onderzoeksvraag – is hun kijk op “de ander” veranderd door hun uitwisseling? De doelstellingen van AFS gaan niet specifiek over religie, maar in hoeverre de jongeren zich hier in herkennen geeft wel weer hoe ze hun eigen houding tegenover andersdenkenden (in dit geval religieuze mensen) zien. Aangezien religieuze mensen voor hen een ander

wereldbeeld hebben is dit relevant om uit te zoeken. Aan de hand van de zelfreflectie van de jongeren over hun veranderende houding na hun uitwisseling zal ik concluderen wat dit zegt over hun houding tegenover religie en religieuze mensen op dit moment.

Verandering ten opzichte van andere culturen

De jongeren geven zelf aan veel geleerd te hebben door hun uitwisseling en meer open te staan voor andere culturen. Ze geven voornamelijk aan meer geleerd te hebben over de taal, tradities en gewoonten van de cultuur van hun gastland. Een deel van de deelnemers geeft daarnaast aan dat ze door het contact met andere AFS-deelnemers uit andere landen ook meer hebben geleerd over het thuisland van die AFS-ers. In een aantal gevallen is hun beeld van het gastland sterk veranderd, bijvoorbeeld dat het land veel minder arm is dan ze van tevoren dachten. Ook hebben ze meer geleerd over de verschillen tussen de landen in Zuid-Amerika waar dit voorheen meer als één geheel werd gezien door sommigen. De meesten geven aangeleerd te hebben hoe anders het in hun gastland gaat in vergelijking met Nederland of Europa. Dit heeft ervoor gezorgd dat ze meer open staan voor verschillende culturen en dat ze meer begrip hebben opgedaan voor dit verschil. *“Je weet er eigenlijk gewoon meer van en je weet hoe mensen daar met elkaar omgaan en dat soort dingen en dat brengt je gewoon heel veel bij over verschillende culturen en hoe het in een land als Argentinië gaat.”* Dat zei een deelnemer die naar Argentinië is geweest over wat ze door haar uitwisseling geleerd heeft. Een andere Argentinië deelnemer liet weten hoe hij nu meer begrijpt van armoede in bepaalde landen, die voor hem vergelijkbaar zijn met Argentinië (dictoriaal, socialistisch en achterlopend op Nederland):

“Ik heb dus veel meer echt de realiteit van daar geleerd. [...] Ik heb veel meer begrip ook voor armere landen gekregen in hoe ze handelen en hoe moeilijk bepaalde dingen kunnen zijn, dus eerst dacht ik dan misschien bij landen in

Afrika of Midden-Amerika wanneer je weer zo'n dictator hebt van ja hoe kan dat nou? En hoe kan die dictator dat dan toch winnen? Wat is die armoede? En waarom kom je daar niet uit? Nu kijk ik daar wel heel anders naar, omdat ik veel meer zelf doorheb van oké dit komt door bepaalde dingen, bepaalde invloeden zorgen ervoor dat de mensen een heel erg socialistische overheid willen worden en dat kan weer tot dit leiden of dit leiden, dus in die zin begrijp ik wel meer wat er gebeurt ook in andere landen."

Verder gaven twee mensen aan dat de ervaring met een andere cultuur er ook toe heeft geleid dat ze nu trots zijn op Nederland terwijl ze dat voorheen niet waren. Zo gaf iemand die naar Colombia geweest is aan dat ze tijdens haar uitwisseling die trots voor Nederland ontwikkeld: *"Ik ben ook wel een soort van trotser op Nederland geworden door de uitwisseling. [...] omdat je merkt dat in Nederland inderdaad toch wel bijna iedereen heel tolerant is en dat er gewoon allerlei verschillende mensen rondlopen en dat iedereen wel, ja het kan natuurlijk altijd beter, maar dat er toch over het algemeen gelijke kansen worden geboden en dat heb je daar gewoon veel minder. En dat alles zo goed geregeld is."*

Door alle kennis en ervaring die de jongeren tijdens hun uitwisseling hebben opgedaan vermoedt een deel van hen zich makkelijker te kunnen aanpassen in andere landen dan hun gastland. Daarmee denken ze niet dat de cultuurschok weg zal blijven, maar ze zijn wel meer bekend met dit gevoel en weten welke stappen ze moeten zetten om zich aan te passen aan een andere cultuur.

Verandering ten opzichte van een andere religie

De jongeren hebben zeer uiteenlopend geantwoord op de vraag of ze anders zijn gaan denken over religie en op welke manier. Daarom zal ik de antwoorden eerst per geïnterviewd persoon uitzetten.

Een deelnemer die naar Paraguay is geweest denkt niet dat ze anders is gaan kijken naar gelovigen, omdat ze religie altijd al interessant vond. Ze vindt wel dat het daar strenger is. Ook vertelde ze dat ze snapt waarom mensen daar geloven, omdat iedereen dat daar doet en het deel van de cultuur is.

Een ander iemand die naar Paraguay is geweest denkt wel dat haar houding veranderd is en dat ze daar religieuze mensen meer heeft leren respecteren. Echter, ze vindt dat iedereen moet kunnen kiezen wat hij of zij gelooft, en omdat zij het gevoel heeft dat mensen in Paraguay zich niet bewust zijn van deze keuze vindt ze dat soms wel moeilijk. Ook hier komt het religie concept terug dat Asad beschrijft waarbij religie voornamelijk “geloven” is en de rest minder of niet belangrijk.⁹⁶ Deze houding zou onder het minimalisatie stadium van Bennett kunnen vallen (waarbij mensen verschillen tussen culturen onderschrijven, maar deze wegzetten als niet belangrijk of in de weg staand van goede communicatie).⁹⁷ Ze onderschrijft wel de verschillen als het om religie gaat, maar lijkt het moeilijk te vinden dit helemaal te accepteren. Ook lijkt ze zich niet helemaal bewust te zijn van het idee dat religieuze mensen in Paraguay misschien een ander concept van religie hebben, waarin eigen keuze misschien totaal irrelevant is.

⁹⁶ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 42-43.

⁹⁷ Milton J. Bennett, “A developmental approach to training for intercultural sensitivity,” *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 183-184.

De persoon die naar Brazilië is geweest denkt niet dat haar ideeën over religie zijn veranderd. Ze zegt wel in Brazilië geleerd te hebben dat geloof ook zonder negatieve invloed kan bestaan. In Europa had ze hier een ander beeld van vanwege bijvoorbeeld IS.

Een deelnemer die naar Argentinië ging zegt voornamelijk geleerd te hebben hoe mensen leven met religie. Ze was niet gewend aan de grote rol die religie kan spelen en heeft dat tijdens haar uitwisseling geleerd. Ze vertelde ook over mensen op de Argentijnse tv die volgens haar extreemgelovig waren *“maar dat zijn gewoon baptisten, en... wat gewoon eigenlijk niet normaal is”*. Ze heeft dus wel een beeld van wat zij in Argentinië normaal vindt qua religie, maar ze vond dit moeilijk uit te leggen. Ze is in ieder geval gewend geraakt aan de aanwezigheid van religie in alles. Ook hier lijkt er sprake van minimalisatie. Ze heeft geleerd hoe verschillend religie aanwezig is in Argentinië vergeleken met Nederland en respecteert dat tot op een zeker punt; namelijk wat zij als normaal ziet, waar bijvoorbeeld baptisten op TV niet bij inbegrepen zijn. Ze lijkt het echter wel moeilijk te vinden om alle vormen hiervan te accepteren. Misschien komt dat omdat sommige vormen verder van haar eigen normen en waarden vandaan zijn.

Een andere Argentinië deelnemer lijkt voornamelijk onverschillig te zijn over religie. Hij gaf aan dat hij wel denkt er anders over te zijn gaan denken, maar dat hij ook niet echt een mening over religie heeft. Hij denkt in ieder geval niet ineens meer respect voor religieuze mensen te hebben. Dat betekent niet dat hij geen respect voor religieuze mensen heeft, maar hij heeft dit verder niet duidelijk kunnen uitleggen. Opnieuw lijkt dit op een houding die past bij het minimalisatie stadium, aangezien hij voornamelijk onverschillig is over de verschillen tussen hemzelf en tussen mensen die religieus zijn.

De persoon die naar Ecuador is gegaan gaf aan wel anders te zijn gaan denken over religie sinds haar uitwisseling. Voorheen zag ze religie als iets irrationeels en iets van vroeger. Ze heeft nu geleerd dat religie betekenis aan je leven kan geven en dat vindt ze mooi. Dat mist ze nu in Nederland en daarom is ze zelf ook meer met spiritualiteit bezig:

“Het is gewoon moeilijk omdat ik nu niet, ja, ik ben nu wel meer weer met spiritualiteit bezig, dat ik wel denk van ja ik heb wel het gevoel dat er iets meer is dan dit, maar ik geloof niet perse in een God, maar ik denk ook dat het heel moeilijk zou zijn om dat in één keer te gaan doen. Ik kan niet in één keer een beeld van Jezus hier neer gaan zetten en daar dan betekenis aan gaan geven, omdat ik zo niet ben opgegroeid.”

Dit citaat is interessant omdat het niet aansluit op de protestantse kijk op religie die door veel jongeren wordt aangehouden. Hier beschrijft zij religie niet als iets wat je voornamelijk gelooft, maar als iets wat je al van jongs af aan mee krijgt en anders is het moeilijk die manier van denken en leven zo aan te nemen. Ze weet niet of deze verandering door haar uitwisseling komt, maar ze heeft nu wel het idee dat iedereen een ander wereldbeeld heeft en dat die niet per se beter of slechter zijn. Deze verandering kan volgens haar ook door haar studie antropologie komen. De keuze voor deze studie is wel weer beïnvloed door haar ervaring met AFS in Ecuador, waarbij ze eigenlijk als amateurantropoloog bezig is geweest. Deze persoon heeft een heel ander beeld van religie gekregen en heeft dit niet alleen geaccepteerd, maar lijkt zelfs te begrijpen wat dit inhield voor de religieuze mensen om haar heen. Daardoor lijkt dit zelfs wel op het adaptatie stadium waarin iemand zich in bepaalde, tijdelijke situaties kan verplaatsen in een ander wereldbeeld. Het is opvallend hoe anders deze persoon over religie praat vergeleken met de anderen. Ook op andere momenten in het interview viel dit op, omdat zij vaak probeerde te begrijpen wat de betekenis ergens van

was voor de mensen in haar gastland of, als ze niet uit de betekenis kwam, er een eigen betekenis aan probeerde te geven om beter mee te kunnen doen. Mogelijk komt dit doordat dit de oudste van de geïnterviewden is, waardoor ze verder van haar uitwisseling afstaat en meer tijd heeft gehad om op de ervaring te reflecteren. Dit zou betekenen dat latere reflectie op de uitwisselingservaring voor andere resultaten zou kunnen zorgen. Het zou uiteraard ook aan andere factoren kunnen liggen, zoals haar studieachtergrond (antropologie) of haar persoonlijkheid of iets dergelijks.

Een jongen die naar Colombia is geweest weet niet echt of hij anders naar religie is gaan kijken, maar hij denkt wel dat hij zich nu meer bewust is van stereotypering van religieuzen. Wat hij hier precies mee bedoelde is onduidelijk.

Een andere deelnemer in Colombia denkt niet dat haar ideeën over religie zijn veranderd. Ze geeft aan dat haar uitwisseling haar ideeën eerder bevestigd heeft: *“Het heeft het eigenlijk voornamelijk een beetje bevestigd. Het is toch een beetje groepsgedrag, mensen geloven gewoon omdat het zo was, maar niet omdat ze er zelf ooit goed over na hadden gedacht of zo.”* Zij ziet religie in Colombia dus niet als iets waar men bewust voor gekozen heeft. Ze geeft niet aan of dat dan voor haar betekent dat het niet echt religieus is, maar laat wel merken aan de manier waarop ze dit zegt dat ze eigenlijk vindt dat men er wel goed over zo moeten nadenken. Daarin zien we opnieuw de focus op het bewuste, innerlijke geloof, waarvan Asad aangeeft dat het inherent is aan het concept religie zoals dat door Europeanen is beschreven.⁹⁸ Hier is opnieuw sprake van de minimalisatie van Bennett.⁹⁹ Ze is zich bewust van de verschillen tussen haar en de religieuze mensen in Colombia, maar

⁹⁸ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 42-43.

⁹⁹ Milton J. Bennett, “A developmental approach to training for intercultural sensitivity,” *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 183-184.

gaat ervan uit dat er geen verschil is in haar concept van religie en die van hen aangezien mensen daar volgens haar religieus zijn omdat het nou eenmaal zo is en ze er daarbij vanuit gaat dat dit betekent dat niemand er goed over nagedacht had en dat dit belangrijk is om religieus te zijn.

Analyse verandering ten opzichte van religie

Dit zijn veel verschillende antwoorden, maar een aantal dingen komt wel een paar keer terug. De meeste jongeren geven aan nieuwe dingen over religie geleerd te hebben. Bijvoorbeeld dat religie ook zonder negatieve invloed kan bestaan of dat ze nu meer begrijpen waarom mensen religieus zijn, aangezien het deel is van de cultuur. Er is maar één jongere die aangaf dat haar ervaring haar ideeën over religie bevestigd heeft. De rest geeft allemaal aan wel iets nieuws geleerd te hebben. Sommigen hebben religie als anders ervaren dan in Nederland. Het was meer aanwezig overal of het was strenger, sommigen vonden het ook vrolijker of gezelliger dan ze in Nederland gewend waren. Sommigen die dit “anders-zijn” benoemen geven aan dat ze dat “anders” niet als slechter of beter zien, maar hier respect voor hebben. Iets wat mogelijk is beïnvloed door AFS, die bij bijeenkomsten regelmatig zegt: “het is niet beter of slechter, maar het is anders.” Ook gaven een aantal jongeren aan dat ze het belangrijk vinden dat iedereen een eigen religie mag hebben, al zeiden sommigen het wel moeilijk te vinden dat niet iedereen zich bewust lijkt te zijn van de keuze voor een religie. Voor hen is dat dus een belangrijk onderdeel van religieus zijn en van wat religie voor hen is. Als laatste is er één iemand die aangeeft dat het ook haar persoonlijke kijk op religie en spiritualiteit heeft veranderd. Het is nu iets positiefs waar ze zelf ook mee bezig is. Verder geeft ongeveer de helft van de jongeren aan dat hun ervaring met religie tijdens hun uitwisseling ervoor gezorgd heeft dat ze religieuze mensen in

Nederland nu waarschijnlijk beter kunnen begrijpen, omdat ze een beter idee hebben van wat het inhoudt om religieus te zijn nu ze in een religieus gezin gewoond hebben of meer religieuze mensen hebben leren kennen.

Verskil tussen religie in gastland en Nederland

Tijdens de interviews kwam naar boven dat de meeste jongeren een onderscheid maken tussen religie in hun gastland en religie in Nederland. Dit beschrijven ze op twee manieren; de link tussen religie en cultuur en het verschil in “echt” geloven.

Religie en cultuur

Religie in Nederland beschrijven ze als iets dat je doet in de kerk, maar niet daarbuiten.

Religie speelt volgens hen een veel grotere rol in hun gastland dan in Nederland. Het is daar veel meer verbonden aan de cultuur. Eén van de Argentinië deelnemers zegt hierover: *“Het is fijn dat ze [Nederlanders] geloven, maar het maakt niet uit. Terwijl als daar het geloof zou wegvallen zou een heel groot stuk van de cultuur en van de mensen echt wegvallen.”* In hun ogen is religie in Nederland dus minder sterk verbonden met de cultuur.

“Echt” geloven

Aangezien religie voor de jongeren meer aanwezig is in hun gastland hebben ze ook het idee dat het voor de mensen daar zo normaal is om religieus te zijn dat ze er niet meer over nadenken. In Nederland zijn er in hun ervaring meer religies aanwezig dan in hun gastland waardoor zij het gevoel hebben dat religieus zijn in Nederland meer een bewuste keuze is. Daarmee zeggen ze eigenlijk dat religie, zoals zij dat begrijpen, alleen kan bestaan in een seculiere wereld waar religie losstaat van andere domeinen. Alleen dan kan het namelijk een echte keuze zijn; als het verbonden is met bijvoorbeeld cultuur, zoals de Argentinië-deelnemer hierboven zei, kan je niet vrij kiezen omdat dan “een heel groot stuk van de

cultuur en van de mensen echt wegvallen”, en omdat het idee van iets anders kiezen überhaupt niet op kan komen. Ze zien daardoor een verschil in religiositeit, zoals iemand die naar Paraguay is geweest uitlegt: *“Omdat het hier [Nederland] überhaupt meer een keuze is [...] en daarom heb ik het gevoel dat het in Nederland, dat als iemand gelooft dat hij het dan ook echt gelooft. [...] Als ik weet dat iemand [in Paraguay] écht in die God gelooft of in die religie dan is het eigenlijk gewoon wel hetzelfde als in Nederland.”* Deze persoon ziet religie in Nederland over het algemeen dus als iets wat meer authentiek of echt is, maar geeft daarbij ook aan dat als een Paraguayaan net zo gelooft als ze dat in Nederland gewend is, het dan voor haar wel echt is. “Echt geloven” is voor haar in ieder geval erg belangrijk. Ook hier zien we de *protestant bias* van Asad terug, waarin alleen innerlijke overtuiging iets een echte religie maakt.¹⁰⁰ Een meisje dat naar Ecuador op uitwisseling is geweest ziet dit juist precies andersom:

“Ik heb soms het idee dat religie echt zo iets is wat je, misschien omdat in Nederland er zoveel religies leven, dat het meer een kwestie wordt van waar hoor je bij en wat is je identiteit en wat is beter en wat is minder en dat daardoor dus een beetje de essentie van religie verloren gaat [...] ja en het gesprek gaat dan meer over iets waarvan ik vind dat religie daar niet over gaat en in Ecuador was het denk ik omdat het eigenlijk overal zo ingebed is in de samenleving en er niet zoveel discussies over zijn, niet zoveel verschillende groepen, dat het chiller is daar”.

Dit zien we ook terug in het onderzoek van Beekers over vrome jongeren in Nederland.¹⁰¹ Zij kiezen er bewust voor om zich meer met hun religie bezig te houden en zich op die manier

¹⁰⁰ Talal Asad, *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993), 42-43.

¹⁰¹ Daan Beekers, “Pedagogies of piety: Comparing young observant Muslims and Christians in the Netherlands,” *Culture and Religion* 15, nr. 1 (2014).

te identificeren in Nederland. Ondanks deze verschillen is de algemene houding van de jongeren die ik geïnterviewd heb dat mensen in hun gastland religieus zijn omdat het gewoon zo is en ze dus eigenlijk geen keuze hebben en dat mensen in Nederland religieus zijn omdat ze hiervoor gekozen hebben en dat maakt dat ze deze mensen als meer authentiek religieus zien. Dat is interessant omdat ze hun gastland in principe omschrijven als religieuzer dan Nederland, terwijl ze Nederlandse religieuze mensen als religieuzer omschrijven in vergelijking met religieuzen in hun gastland, omdat zij er zelf voor kiezen.

[Bijdrage aan de missie van AFS](#)

Zelf vinden de jongeren aan de AFS missie te hebben bijgedragen, maar dat komt niet altijd naar voren in hun antwoorden. Niet alle jongeren wisten precies wat de missie van AFS was, al kwamen de meesten wel in de buurt met beschrijvingen als culturen verbinden, elkaar leren begrijpen en oorlog voorkomen. Dit duidt erop dat ze dit in ieder geval ooit hebben gehoord. Om er zeker van te zijn dat ze allemaal dezelfde vraag beantwoordden heb ik ze de missie op deze manier samengevat: AFS wil meer begrip creëren tussen culturen met als doel een meer vreedevolle wereld. Allen gaven aan dat hun uitwisseling aan die missie heeft bijgedragen. De meesten lieten weten een ander of breder beeld te hebben gekregen van culturen en mensen dan ze voor hun uitwisseling hadden. Ze hebben geleerd dat dingen heel anders kunnen zijn dan in Nederland en dat dat niet per se minder goed is, maar juist dat er niet één normaal bestaat en dingen ook prima anders kunnen. Sommige jongeren omschrijven hun gastland wel als minder ontwikkeld, maar geven niet aan dat ze het land daarom minder goed vinden. Alle verschillen mogen er zijn bij AFS en daarom voor de jongeren misschien ook de minder ontwikkelde landen. Dit duidt erop dat ze zichzelf in ieder geval indelen in het acceptatie stadium van Bennett. Het is echter ook iets wat AFS continu herhaalt en kan daarom door hen gezien worden als een wenselijk antwoord. Daarom is het

moeilijk te zeggen of dit ook werkelijk klopt zonder hen zelf te observeren wanneer ze intercultureel aan het communiceren zijn.

Ook zegt een aantal van de jongeren dat ze zich hierdoor meer bewust zijn van momenten waarop ze generaliserend spreken over een groep en ze het nu daarom eerder door hebben wanneer ze bevooroordeeld zijn over mensen. Zo vertelde een meisje dat naar Brazilië is geweest het volgende *“...dat je heel breed naar de wereld kijkt [...] dit is hier normaal, maar als je bijvoorbeeld naar de straat verderop gaat is dat heel normaal, dat iedereen zijn eigen normen en waarden heeft [...] dat heb ik denk ik nog meer begrepen”* en *“minder generaliserend zijn, al kan ik soms nog wel generaliserend zijn, maar ik weet nu dat ik dat echt moet stoppen”*.

Een groot deel van de jongeren zegt ook bij te hebben gedragen aan de missie van AFS, omdat ze vrienden en familie in hun gastland meer hebben kunnen leren over Nederland en vrienden en familie in Nederland hebben kunnen leren over hun gastland. Door hun verhaal te delen creëren mensen die niet op uitwisseling zijn geweest een genuanceerder beeld over Nederland of het gastland en krijgen ze verhalen mee over het échte leven in dit land.

Verder geeft een paar jongeren aan dat ze denken zich door de uitwisseling makkelijker te kunnen aanpassen aan culturen die ze niet kennen.

Conclusie

De vraag die ik in dit hoofdstuk heb gepoogd te beantwoorden is: welk effect heeft hun uitwisseling volgens de jongeren gehad op hun ideeën over religie in hun gastland en in Nederland?

De jongeren vinden zelf dat ze meer over de cultuur van hun gastland hebben geleerd en dat ze nu een genuanceerder beeld van het land hebben dan voor hun uitwisseling. De meesten

zeggen hetzelfde over religie. Ze vinden het normaal dat mensen religieus zijn en hebben er respect voor. Ze zeggen nu beter te begrijpen waarom sommige mensen religieus zijn, voornamelijk omdat het deel is van de cultuur. Wat ze namelijk wel moeilijk lijken te begrijpen is dat volgens hen niet iedereen in hun gastland bewust kiest om religieus te zijn, maar dat gewoon is. Het was voor de meesten nieuw om mensen te leren kennen die op deze manier religieus waren. Bij sommigen was er een duidelijke verandering in houding te zien ten opzichte van religie, zoals de houding dat religie geen negatieve invloed hoeft te zijn en dat het iets is wat betekenis kan geven in het leven. Verder was er één iemand waarbij de uitwisseling haar beeld van religie zo veranderd heeft dat ze het nu zegt te missen in haar leven.

De jongeren gaven allemaal aan een verschil te zien tussen religie in hun gastland en religie in Nederland. Dit verschil omschreven ze voornamelijk in de twee verschillende manieren van geloven die ik hierboven ook benoem: in hun gastland is religie verbonden aan de cultuur (en dus voor de meesten geen actieve keuze) en in Nederland is het een bewuste keuze om religieus te zijn en is het deel van je identiteit. Een interessante tegenstelling die hier te zien is, is dat de jongeren over het algemeen hun gastland als religieuzer beschrijven dan Nederland, maar ze religieuze mensen in Nederland als authentieker religieus zien.

De jongeren vinden allemaal dat ze aan de missie van AFS hebben bijgedragen. Dit komt ook terug in hun antwoorden wanneer ze zeggen dat ze nu meer begrip hebben over het verschil tussen culturen en dat ze nu inzien dat dingen heel anders kunnen gaan, maar dat dit niet per se beter of slechter is dan wat zij gewend waren in Nederland. Ze geven ook aan hierdoor minder snel te generaliseren of een vooroordeel te hebben.

Kijkend naar de *grammars of identity* van Baumann en Gingrich is het moeilijk hun houding naar religieuze mensen naar één van hun grammars te omschrijven. Het zou oriëntaliseren kunnen zijn, omdat ze religieuze mensen in Nederland als authentieker religieus lijken te zien dan de meeste religieuze mensen in hun gastland. De meeste jongeren beschrijven dit verschil echter niet per se als beter of slechter in Nederland of het gastland, alleen als meer of minder authentiek religieus. Het feit dat een aantal van de jongeren de religieuze mensen in hun gastland omschrijft als niet “echt” religieus, omdat ze niet bewust met hun “geloof” bezig zijn, zou ook de *grammar* omvatten kunnen beschrijven als manier om zich tot de ander te verhouden. De ander zegt misschien religieus te zijn, maar eigenlijk is hij/zij net als wij, namelijk niet-religieus.

Conclusie

De vraag die ik in deze scriptie heb willen beantwoorden is: Hoe verhouden niet-religieuze Nederlandse jongeren, die met AFS op uitwisseling zijn geweest, zich tot de religieuze tradities van hun gastland?

Daarvoor heb ik eerst onderzocht hoe de jongeren de religie van hun gastland beschrijven en wat dit zegt over hun conceptualisering van religie. Het werd duidelijk dat de jongeren verschillende definities hebben van geloof en dat deze niet altijd overeen lijken te komen met die van de mensen in het gastland zelf. Naar de kerk gaan, beelden van Maria of Jezus hebben en een kruisje slaan zijn voor hen een belangrijke indicatie van iemands religiositeit, maar “echt” religieus zijn betekent voor de jongeren ook er bewust mee bezig zijn en dit intrinsiek geloven. De jongeren zien religie in hun gastland over het algemeen als iets van vroeger en iets waar ze vanuit een protestantse blik naar kijken waarbij “echt”, innerlijk, geloven belangrijk is. Wat betreft hun houding tot de ander als het gaat om de definiëring van religie zien we dat er voornamelijk sprake is van oriëntalisering en in sommige gevallen de *grammar of identity* van omvatten.

Vervolgens ben ik gaan onderzoeken waarom de jongeren wel of niet meededen aan bepaalde religieuze praktijken. Hier was te zien dat de meeste jongeren interesse hadden in de religieuze activiteiten en rituelen en dat ze geaccepteerd hadden dat dit iets anders was dan zij gewend waren en ze dit wilden respecteren. De ene deed dit door mee te doen, de ander juist door niet mee te doen. Ook hier was die protestantse blik terug te zien. Voor sommigen leek dit er namelijk voor te zorgen dat ze niet meededen, omdat het voor hen niet oprecht voelde mee te doen zonder dat er voor hen betekenis achter zat. Daarnaast werd er ook door een paar jongeren betekenis gegeven aan de rituelen. Dat konden ze doen, omdat ze ervoor kozen mee te doen aan de rituelen.

Als laatste heb ik onderzocht hoe de jongeren reflecteren op het effect dat hun uitwisseling al dan niet gehad heeft op hun houding naar religieuze mensen. Daaruit bleek dat ze zelf vinden veel geleerd te hebben over religie en denken religieuze mensen beter te begrijpen. Ze hebben door hun uitwisseling een nieuwe vorm van religie leren kennen, die volgens hen anders is dan religie in Nederland, namelijk meer verbonden met de cultuur en minder gebaseerd op een persoonlijke keuze. Dit leidde er voor sommigen toe dat ze de religieuze mensen in hun gastland als minder authentiek zagen dan in Nederland.

Al deze hoofdstukken laten zien dat de jongeren verschillende manieren hebben gevonden om zich op een voor hen begrijpelijke manier te verhouden tot de “religieuze ander”. Hierin kunnen we een aantal verschillende *grammars of difference*, zoals Rickli ze noemt, om deze “religieuze ander” te plaatsen, onderscheiden.

Ten eerste vertalen ze dingen die ze niet uit eigen culturele context begrijpen bewust naar eigen begrippen. Een paar van de jongeren liet weten dat ze een eigen betekenis probeerden te geven aan de religieuze dingen die gezegd en gedaan werden op een manier die niet direct voor hen een betekenis had. Zo probeerden ze in hun eigen niet-religieuze woorden betekenis te geven aan de religieuze taal of activiteit.

Ten tweede zien ze religie als deel van de (achterlopende) cultuur. Een deel van de jongeren geeft aan dat ze de religie van hun gastland zien als sterk verbonden met de cultuur en dat deze cultuur niet zonder religie zou kunnen bestaan. Ze zien er wel positieve aspecten aan, maar blijven het als iets inferieus beschrijven. Dit hangt samen met een ontkenning van gelijktijdigheid zoals Fabian die beschrijft.¹⁰² Ze vinden het namelijk moeilijk om te zien dat

¹⁰² Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object* (New York: Columbia University Press, 2014), 31. Dit is een eigen vertaling van Fabians begrip “denial of coevalness”.

deze mensen en deze religie in dezelfde tijd bestaan als zij en niet in het verleden. Ze zien dit over het algemeen niet als iets slechts, maar wel als iets dat uiteindelijk zal veranderen.

Omdat de religie in hun gastland voor hen voornamelijk iets cultureels is en niet iets persoonlijks vertalen zij dit ook naar hun kijk op de religieuze mensen in hun gastland. Deze mensen zijn voor hen religieus omdat het bij de cultuur hoort. Het feit dat religie bij de cultuur hoort zien ze als iets dat past bij een cultuur die achterloopt op die van henzelf. Ze hebben er dus geen problemen mee dat de mensen in hun gastland religieus zijn, maar vinden dat ze religieus zijn omdat de cultuur van hun gastland achterloopt op andere culturen waar religie niet “meer” zo sterk is verbonden aan de cultuur.

Ten derde zien de “religieuze ander” niet als “echt” religieus. De meeste jongeren beschrijven, zonder dit zelf door te hebben, twee manieren van religieus zijn. Zij gebruiken hiervoor het woord “geloven” en zien de meeste religieuze mensen in hun gastland niet als “echt gelovig”, omdat ze er niet bewust mee bezig zijn. “Echt gelovig” staat bij hen voor een manier van geloven waar je over hebt nagedacht en waar je bewust mee bezig bent. Hun houding tegenover de religieuze mensen in hun gastland die zij dus niet “echt” gelovig noemen is te beschrijven als de *grammar of identity* omvatten van Baumann en Gingrich, omdat ze deze mensen meer zien als niet-religieuze mensen zoals zij zelf.

Deze drie *grammars*, het vertalen naar de eigen context, het interpreteren als achterlopende cultuur, en het signaleren van onechtheid, karakteriseren hoe de jongeren zich verhouden tot de religieuze ander. We zien dit bijvoorbeeld in hoe deze jongere zegt: *“Ik vond dat ergens wel mooi, maar het was wel wennen, want ja als je gewoon niet in God gelooft dan denk je wel van, het voelt een beetje scheef, omdat de ander dat dan heel lief zegt, terwijl jij er niet echt waarde aan hecht [...] maar ik probeerde het altijd wel op te vatten als, je gunt*

me dat er goede dingen gebeuren.” en hoe een andere jongere zegt: “Ik denk dat daar evenveel écht gelovigen waren als hier [...], maar anderen geloofden er gewoon in als gewoon aangeboren, het was gewoon zo. Ik ken niet heel veel mensen die er ook echt over nadachten” En we zien het in hoe deze jongere zegt: “Omdat het hier [Nederland] überhaupt meer een keuze is [...] en daarom heb ik het gevoel dat het in Nederland, dat als iemand gelooft dat hij het dan ook echt gelooft. [...] Als ik weet dat iemand [in Paraguay] écht in die God gelooft of in die religie dan is het eigenlijk gewoon wel hetzelfde als in Nederland.”

Terugkijkend op mijn visie op een uitwisseling als waardevol kan ik zeggen dat ik daar na het schrijven van deze scriptie iets anders naar kijk. Uit dit onderzoek blijkt het toch lastiger te zijn om door een uitwisseling een voor de jongeren vreemde cultuur als gelijkwaardig te zien aan die van henzelf. De meeste jongeren zien de cultuur van hun gastland in ieder geval als een minder ontwikkeld land en daar hoort religie voor hen bij. De sterke *protestant bias* die bij de meeste jongeren te zien is maakt het lastig voor hen om religie anders te zien. Toch zie je soms ook dat ze hier mee worstelen en er wel over nadenken. Daarom geloof ik nog steeds dat een uitwisseling waardevol kan zijn om dit proces in gang te zetten.

In hoofdstuk 1 vertelde ik over een AFS-medewerker die zei dat voorbereiding op religie meer nodig zou zijn voor islamitische landen dan christelijke landen. Op een bepaalde manier kunnen we nu zeggen dat dat klopt, omdat deze niet-religieuze jongeren vanuit een zeer protestantse manier denken; het christendom ligt dus op een bepaalde manier inderdaad dichtbij voor ze. Tegelijkertijd klopt het juist ook niet, want de jongeren die ik behandeld hebben in deze scriptie zijn allemaal naar een christelijk land geweest, maar hadden toch moeite om zich daartoe te verhouden.

Alhoewel de jongeren dus wel een poging doen tot het begrijpen van de religieuze ander, kijken zij vanuit hun *protestant bias*, waarin ze deze uiteindelijk toch voornamelijk als niet “echt” religieus zien, en geven zij aan dat je toch pas echt religieus bent wanneer je ervoor kiest.

Verder onderzoek

Om erachter te komen of deze houding naar religieuze mensen ook voor andere Nederlandse jongeren geldt zou het interessant zijn om niet-religieuze jongeren die niet op uitwisseling zijn geweest te interviewen over religie. Dit kan ervoor zorgen dat we ook deze groep beter in beeld gaan krijgen binnen de religiewetenschappen. Ook kan het laten zien in hoeverre een uitwisseling daadwerkelijk invloed heeft op deze houding.

Bibliografie

- AFS, 2019 Annual Report, <https://afs.org/about-afs/#afs-nav-annual-report>.
- Bartels, Elien. “‘Wearing a headscarf is my personal choice’ (Jasmina, 16 years).” *Islam and Christian-Muslim Relations* 16, nr. 1 15–28.
- Baumann, Gerd en Andre Gingrich, eds. *Grammars of identity/Alterity*. New York: Berghahn Books, 2004.
- Beekers, Daan. “Introduction: Toward a Comparative Anthropology of Muslim and Christian Lived Religion”. *Social Analysis* 64, nr. 1 (maart 2020): 102–10.
<https://doi.org/10.3167/SA.2020.640106>.
- . “Pedagogies of piety: Comparing young observant Muslims and Christians in the Netherlands”. *Culture and Religion* 15, nr. 1 (januari 2014): 72–99.
<https://doi.org/10.1080/14755610.2014.884009>.
- Beers, S. T. “Faith development of Christian college students engaged in a one month study abroad mission trip.” *Doctoral dissertation*. Ball State University, 1999. Dissertation Abstracts International, 60, nr 11.
- Bennett, Milton J. “A developmental approach to training for intercultural sensitivity”. *International Journal of Intercultural Relations* 10, nr. 2 (1986): 179–96.
[https://doi.org/10.1016/0147-1767\(86\)90005-2](https://doi.org/10.1016/0147-1767(86)90005-2).
- Clarke, Irvine, Theresa B. Flaherty, Newell D. Wright, en Robert M. McMillen. “Student intercultural proficiency from study abroad programs”. *Journal of Marketing Education* 31, nr. 2 (augustus 2009): 173–81.
<https://doi.org/10.1177/0273475309335583>.
- Coessens, Kathleen en Stefan Östersjö. “*Habitus* and the Resistance of Culture” in *Artistic Experimentation in Music: An Anthology*, eds. Darla Crispin en Bob Gilmore. Leuven: University Press, 2014. 333–348.
- Coleman, James William. “The Spread of Buddhism in The West: Missionary work and the Pattern of Religious Diffusion”. *Mixed Messages*, 2005, 155–72.
https://doi.org/10.1057/9781403982322_9.
- Cubillos, Jorge, en Thomas Ilvento. “Intercultural contact in short-term study abroad programs”. *Hispania* 101, nr. 2 (juni 2018): 249–66.
<https://doi.org/10.1353/HPN.2018.0117>.
- Fabian, Johannes. *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press New York, 2014.
- Hadis, Benjamin F. “Gauging the impact of study abroad: How to overcome the limitations of a single-cell design”. *Assessment and Evaluation in Higher Education* 30, nr. 1 (2005): 3–19. <https://doi.org/10.1080/0260293042003243869>.
- Hansel, Bettina. “AFS Long Term Impact Study”, 2008.
- . “The AFS Impact Study: Final Report. AFS Research Report 33.”, juli 1986.
- Knibbe, Kim, Marten Van der Meulen, en Peter Versteeg. “Why Participation Matters to Understand Ritual Experience”. *Fieldwork in Religion* 6, nr. 2 (april 2012): 104–19.
<https://doi.org/10.1558/FIRN.V6I2.104>.
- Maas, J. “Doe vooral chill over religie”. *Zorg Welz* 24, 24–27 (2018).
<https://doi.org/10.1007/s41185-018-0109-8>
- Masuzawa, Tomoko. *The Invention of World Religions : Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Mathews-Aydinli, Julie. “International education exchanges and intercultural understanding: Promoting peace and global relations”. *International Education Exchanges and*

- Intercultural Understanding: Promoting Peace and Global Relations*, januari 2016, 1–184. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-43829-0>.
- Meyer, Birgit. "Mediation and the Genesis of Presence: Towards a Material Approach to Religion". Oratie, Universiteit Utrecht, 2012.
- "Mediation and immediacy. Sensational forms, semiotic ideologies and the question of the medium." *Social Anthropology* 19, nr. 1 (2011)(special issue "What is the Medium?"). <https://doi.org/10.1111/j.1469-8676.2010.00137.x>
- Oberg, Kalervo. *Kalervo. Culture Shock*. Indianapolis, IN: Bobbs-Merril Series in Social Sciences, 1954.
- Reinhard, B. "Study abroad: Measuring the effects of a semester of study abroad on the faith development of undergraduate students." *Dissertation Abstracts International* 66, nr. 8 (2005).
- Rickli, João. "Encounter and Engagement: Negotiating Otherness in the Dutch Protestant Development Cooperation Network in Brazil". *Vibrant* 9, no 1 (2012).
- Tanabe, George J, Stuart Chandler, en Linda Learman. "Topics in Contemporary Buddhism Establishing a Pure Land on Earth: The Foguang Buddhist Perspective on Modernization and Globalization Buddhist Missionaries in the Era of Globalization", 2005.
- Van Dijk-Groeneboer, Monique. *Handboek jongeren en religie: katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland*. Almere: Parthenon, 2010.
- Winkelman, Michael. "Cultural Shock and Adaptation". *Journal of Counseling & Development* 73, nr. 2 (1994): 121–26. <https://doi.org/10.1002/J.1556-6676.1994.TB01723.X>.